

Aanvraag Projectvergunning Dierproeven *Administratieve gegevens*

- U bent van plan om één of meerdere dierproeven uit te voeren.
- Met dit formulier vraagt u een vergunning aan voor het project dat u wilt uitvoeren. Of u geeft aan wat u in het vergunde project wilt wijzigen.
- Meer informatie over de voorwaarden vindt u op de website www.zbo-ccd.nl of in de toelichting op de website.
- Of bel met 0900-2800028 (10 ct/min).

1 Gegevens aanvrager

1.1	Heeft u een deelnemernummer van de NVWA? <i>Neem voor meer informatie over het verkrijgen van een deelnemernummer contact op met de NVWA.</i>	☒ Ja > Vul uw deelnemernummer in 10800 ☐ Nee > U kunt geen aanvraag doen															
1.2	Vul de gegevens in van de instellingsvergunninghouder die de projectvergunning aanvraagt.	<table><tr><td>Naam instelling of organisatie</td><td>Universiteit Utrecht</td></tr><tr><td>Naam van de portefeuillehouder of diens gemachtigde</td><td>[REDACTED]</td></tr><tr><td>KvK-nummer</td><td>3 0 2 7 5 9 2 4</td></tr></table>	Naam instelling of organisatie	Universiteit Utrecht	Naam van de portefeuillehouder of diens gemachtigde	[REDACTED]	KvK-nummer	3 0 2 7 5 9 2 4									
Naam instelling of organisatie	Universiteit Utrecht																
Naam van de portefeuillehouder of diens gemachtigde	[REDACTED]																
KvK-nummer	3 0 2 7 5 9 2 4																
1.3	Vul de gegevens van het postadres in. <i>Alle correspondentie van de CCD gaat naar de portefeuillehouder of diens gemachtigde en de verantwoordelijke onderzoeker.</i>	<table><tr><td>Straat en huisnummer</td><td>[REDACTED]</td></tr><tr><td>Postbus</td><td>12007</td></tr><tr><td>Postcode en plaats</td><td>3501AA Utrecht</td></tr><tr><td>IBAN</td><td>NL27INGB0000425267</td></tr><tr><td>Tenaamstelling van het rekeningnummer</td><td>Universiteit Utrecht</td></tr></table>	Straat en huisnummer	[REDACTED]	Postbus	12007	Postcode en plaats	3501AA Utrecht	IBAN	NL27INGB0000425267	Tenaamstelling van het rekeningnummer	Universiteit Utrecht					
Straat en huisnummer	[REDACTED]																
Postbus	12007																
Postcode en plaats	3501AA Utrecht																
IBAN	NL27INGB0000425267																
Tenaamstelling van het rekeningnummer	Universiteit Utrecht																
1.4	Vul de gegevens in van de verantwoordelijke onderzoeker.	<table><tr><td>(Titel) Naam en voorletters</td><td>[REDACTED]</td><td>☐ Dhr. ☒ Mw.</td></tr><tr><td>Functie</td><td>[REDACTED]</td><td></td></tr><tr><td>Afdeling</td><td>[REDACTED]</td><td></td></tr><tr><td>Telefoonnummer</td><td>[REDACTED]</td><td></td></tr><tr><td>E-mailadres</td><td>[REDACTED]</td><td></td></tr></table>	(Titel) Naam en voorletters	[REDACTED]	☐ Dhr. ☒ Mw.	Functie	[REDACTED]		Afdeling	[REDACTED]		Telefoonnummer	[REDACTED]		E-mailadres	[REDACTED]	
(Titel) Naam en voorletters	[REDACTED]	☐ Dhr. ☒ Mw.															
Functie	[REDACTED]																
Afdeling	[REDACTED]																
Telefoonnummer	[REDACTED]																
E-mailadres	[REDACTED]																
1.5	<i>(Optioneel)</i> Vul hier de gegevens in van de plaatsvervangende verantwoordelijke onderzoeker.	<table><tr><td>(Titel) Naam en voorletters</td><td></td><td>☐ Dhr. ☐ Mw.</td></tr><tr><td>Functie</td><td></td><td></td></tr><tr><td>Afdeling</td><td></td><td></td></tr><tr><td>Telefoonnummer</td><td></td><td></td></tr><tr><td>E-mailadres</td><td></td><td></td></tr></table>	(Titel) Naam en voorletters		☐ Dhr. ☐ Mw.	Functie			Afdeling			Telefoonnummer			E-mailadres		
(Titel) Naam en voorletters		☐ Dhr. ☐ Mw.															
Functie																	
Afdeling																	
Telefoonnummer																	
E-mailadres																	

- 1.6 (Optioneel) Vul hier de gegevens in van de persoon die er verantwoordelijk voor is dat de uitvoering van het project in overeenstemming is met de projectvergunning.
(Titel) Naam en voorletters	[Redacted]	☐ Dhr. ☒ Mw.
Functie	[Redacted]	
Afdeling	[Redacted]	
Telefoonnummer	[Redacted]	
E-mailadres	[Redacted]	
- 1.7 Is er voor deze projectaanvraag een gemachtigde?
- Ja > Stuur dan het ingevulde formulier *Melding Machtiging* mee met deze aanvraag
- Nee

2 Over uw aanvraag

- 2.1 Wat voor aanvraag doet u?
- Nieuwe aanvraag > Ga verder met vraag 3
- Wijziging op (verleende) vergunning die negatieve gevolgen kan hebben voor het dierenwelzijn
- Vul uw vergunde projectnummer in en ga verder met vraag 2.2
- Melding op (verleende) vergunning die geen negatieve gevolgen kan hebben voor het dierenwelzijn
- Vul uw vergunde projectnummer in en ga verder met vraag 2.3
- 2.2 Is dit een *wijziging* voor een project of dierproef waar al een vergunning voor verleend is?
- Ja > Beantwoord dan in het projectplan en de niet-technische samenvatting alleen de vragen waarop de wijziging betrekking heeft en onderteken het aanvraagformulier
- Nee > Ga verder met vraag 3
- 2.3 Is dit een *melding* voor een project of dierproef waar al een vergunning voor is verleend?
- Nee > Ga verder met vraag 3
- Ja > Geef hier onder een toelichting en ga verder met vraag 6
-

3 Over uw project

- 3.1 Wat is de geplande start- en einddatum van het project?
Startdatum	0 1 . 0 4 . 2 0 1 6
Einddatum	0 1 . 0 4 . 2 0 2 1
- 3.2 Wat is de titel van het project?
- Bezenderen van korhoenders in de Hoge Veluwe
- 3.3 Wat is de titel van de niet-technische samenvatting?
- De korhoen komt terug naar de Hoge Veluwe
- 3.4 Wat is de naam van de Dierexperimentencommissie (DEC) aan wie de instellingsvergunninghouder doorgaans haar projecten ter toetsing voorlegt?
Naam DEC	DEC Utrecht
Postadres	Postbus 85500 3508 GA Utrecht
E-mailadres	dec-utrecht@umcutrecht.nl

4 Betaalgegevens

- 4.1 Om welk type aanvraag gaat het?
- Nieuwe aanvraag Projectvergunning € 1.187,00 Lege
- Wijziging € Lege
- 4.2 Op welke wijze wilt u dit bedrag aan de CCD voldoen.
- Via een eenmalige incasso
- Na ontvangst van de factuur
- Bij een eenmalige incasso geeft u toestemming aan de CCD om eenmalig het bij 4.1 genoemde bedrag af te schrijven van het bij 1.2 opgegeven rekeningnummer.*

5 Checklist bijlagen

- 5.1 Welke bijlagen stuurt u mee?
- Verplicht
- Projectvoorstel
- Niet-technische samenvatting
- Overige bijlagen, indien van toepassing
- Melding Machtiging
-

6 Ondertekening

- 6.1 Print het formulier uit, onderteken het en stuur het inclusief bijlagen via de beveiligde e-mailverbinding naar de CCD of per post naar:
- Centrale Commissie
Dierproeven
Postbus 20401
2500 EK Den Haag
- Ondertekening door de instellingsvergunninghouder of gemachtigde (zie 1.6). De ondergetekende verklaart:
- dat het projectvoorstel is afgestemd met de Instantie voor Dierenwelzijn.
 - dat de personen die verantwoordelijk zijn voor de opzet van het project en de dierproef, de personen die de dieren verzorgen en/of doden en de personen die de dierproeven verrichten voldoen aan de wettelijke eisen gesteld aan deskundigheid en bekwaamheid.
 - dat de dieren worden gehuisvest en verzorgd op een wijze die voldoet aan de eisen die zijn opgenomen in bijlage III van richtlijn 2010/63/EU, behalve in het voorkomende geval de in onderdeel F van de bijlage bij het bij de aanvraag gevoegde projectvoorstel gemotiveerde uitzonderingen.
 - dat door het ondertekenen van dit formulier de verplichting wordt aangegaan de leges te betalen voor de behandeling van de aanvraag.
 - dat het formulier volledig en naar waarheid is ingevuld.

Naam	[Redacted]
Functie	[Redacted]
Plaats	Utrecht
Datum	10-02-2016
Handtekening	[Redacted]

Format Projectvoorstel dierproeven

- Dit format gebruikt u om uw projectvoorstel van de dierproeven te schrijven
- Bij dit format hoort de bijlage Beschrijving dierproeven. Per type dierproef moet u deze bijlage toevoegen.
- Meer informatie over het projectvoorstel vindt u op de website www.zbo-ccd.nl.
- Of neem telefonisch contact op. (0900-2800028).

1 Algemene gegevens

- 1.1 Vul uw deelnemernummer van de NVWA in.
- 1.2 Vul de naam van de instelling of organisatie in.
- 1.3 Vul de titel van het project in.

2 Categorie van het project

- 2.1 In welke categorie valt het project.
- U kunt meerdere mogelijkheden kiezen.*
- Fundamenteel onderzoek
- Translationeel of toegepast onderzoek
- Wettelijk vereist onderzoek of routinematige productie
- Onderzoek ter bescherming van het milieu in het belang van de gezondheid of het welzijn van mens of dier
- Onderzoek gericht op het behoud van de diersoort
- Hoger onderwijs of opleiding
- Forensisch onderzoek
- Instandhouding van kolonies van genetisch gemodificeerde dieren, niet gebruikt in andere dierproeven

3 Algemene projectbeschrijving

3.1 Achtergrond

Licht het project toe. Beschrijf de aanleiding, de achtergrond en de context. Besteed aandacht aan de bij vraag 2 aangekruiste categorieën.

- Geef in geval van 'wettelijk vereiste dierproeven' aan welke wettelijke eisen (in relatie tot beoogd gebruik en markttoelating) van toepassing zijn.
- Geef in geval van 'routinematige productie' aan welk(e) product(en) het betreft en voor welke toepassing(en).
- Geef in geval van 'hoger onderwijs of opleiding' aan waarom in dit project, in relatie tot het opleidingsprogramma en eindtermen, is gekozen voor dierproeven.

Korhoenpopulaties (*Tetrao tetrix*) zijn de laatste decennia in Europa sterk achteruitgegaan of zelfs verdwenen, zo ook in Nederland. Hier zijn verschillende oorzaken voor, zoals veranderingen in het leefgebied, verhoogde predatiedruk en verstoring door menselijke activiteiten. In Het Nationale Park De Hoge Veluwe (NPDHV) is, voor de herintroductie, in 1978 de laatste waarneming van een korhaan gedaan.

Het beheer van Het NPDHV is gericht op het in stand houden van het Veluwe landschap van begin twintigste eeuw. Het nog steeds voorkomen van soorten als grote wrattenbijter, zadelsprinkhaan, heivlinder, tapuit, heikikker, gladde slang is mede het gevolg van het beheer. Er zijn echter ook soorten verdwenen, een daarvan is het korhoen.

Sinds 2007 werkt De Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe aan het herintroduceren van deze, voor heidellandschappen kenmerkende vogel. (Leidekker 2014).

Voor het begin van de herintroductie is een haalbaarheidsstudie gedaan (Smit, 2003) en een plan van aanpak opgesteld. Hieruit bleek dat De Hoge Veluwe een geschikt biotoop vormt voor het korhoen. De versnippering van het potentiële leefgebied is in Het NPDHV veel minder een probleem dan in andere leefgebieden van het korhoen.

In 2007 is door de Raad van State uitspraak gedaan waarbij de rechtmatigheid van het project is erkend (LJN: AZ9015, Raad van State, 200604241/1). De herintroductie is mede getoetst aan de richtlijnen van de IUCN (1998) voor het herintroduceren van soorten (Smit & Bos, 2008).

Uit studies van eerdere herintroductie programma's in Europa komt naar voren dat vooral het aantal vogels dat jaarlijks wordt uitgezet en de duur van het uitzetprogramma van invloed zijn op het succes van de herintroductie. Verder blijkt dat een uitzet van minimaal 30 vogels per jaar voor een periode van minimaal 6 jaar noodzakelijk is om een kans van 50% op overleving en vestiging via reproductie te krijgen van de uitgezette vogels (Smit, 2003).

Sinds 2007 worden dus elk jaar in gevangenschap uitgebroede korhoenders in Het NPDHV losgelaten. Om het de uitgezette vogels makkelijker te maken worden beheermaatregelen uitgevoerd om het biotoop te optimaliseren (Leidekker 2014). Na de uitzetting in het najaar van 2008 waren naar schatting 2-5% van de uitgezette Korhoenders in het voorjaar van 2009 nog in leven (Smit & Koopmans, 2009). Ook na de uitzetting in het najaar van 2009 concludeerden Bos et al. (2010) dat de aanwezige vogels het levende bewijs zijn dat er in Het NPDHV en in de directe omgeving van Het Park leefgebied aanwezig is om de winter te kunnen overleven (Leidekker 2014).

Het project duurt in eerste instantie 10 jaar, heeft een fokgroep en een begeleidingscommissie. Daarnaast wordt er geadviseerd door Dave Baines, een internationale korhoenexpert van de Game & Wildlife Conservation Trust. Ook wordt eens in de 3 jaar kennis gedeeld via het International Grouse Symposium.

De herintroductie methoden zijn gedurende het project, op basis van veldwaarnemingen, geoptimaliseerd. Zo worden nu naast de hard-release methodiek ook "soft release" kooien gebruikt, waarin vogels al aan de omgeving, waar ze vrijgelaten worden, kunnen wennen (Leidekker 2014). Deze praktijk blijkt de overlevingskans van vrijgelaten vogels te verhogen (G@llinformed).

In meerdere Europese landen wordt er probeerd, de korhoen populaties te herstellen. In Nederland zijn in 2009 en 2010 korhoenders afkomstig uit fokprogramma's uitgezet op de Regte Heide, maar de meesten korhoenders zijn dood terugvonden. Dit kan daarop wijzen, dat of de predatiedruk te hoog was, of dat de vogels niet voldoende antipredator gedrag geleerd hadden. Het project is in 2011 gestopt zonder nadere maatregelen toe te passen.

In andere landen waren herintroducties succesvoller: In de Poolse Nationaalpark Poleski Park Narodowy (<http://www2.poleski.pn.pl>) worden sinds 2001 korhoenders vanuit andere gebieden herintroduceerd, met blijkbaar positieve resultaten (Dziedzic et al. 2007 in Krzywinski et al. 2009). Ook in Groot Brittannië is het verdwijnen van de korhoenders

een herkend probleem. De Britse "Game & Wildlife Conservation Trust" heeft 1999 de korhoen in het "Biodiversity Action Plan" opgenomen met het doel, de korhoenpopulatie te stabiliseren en uiteindelijk te vergroten. Door aangepast natuurbeheer groeiden de aantallen van 773 hanen in 1998 tot 1,200 hanen in 2007, en zelfs de verplaatsing van hanen naar nieuwe locatie was succesvol en leidde tot een verhoogde aantal broedende vogels.

Deze twee succesvolle voorbeelden laten zien, dat met het juiste beheer en maatregelen er wel een kans bestaat om het korhoen ook in Het NPDHV terug te brengen.

Een voorwaarde om herintroductie van diersoorten te rechtvaardigen is de oorzaak van de teruggang te herkennen (IUCN/SSC 2013). Verder is het cruciaal voor het beheer om de beweging van de dieren te begrijpen (Game & Wildlife Conservation Trust) en zo de beheerstrategieën en het succes van herintroductie te bepalen (Grant et al. 2009). Omdat maar een klein aantal van de in Het NPDHV vrijgelaten korhoenders terug gezien werd en om beheermaatregelen beter te kunnen toepassen, begon de Stichting NPDHV vogels met radiozenders uit te rusten om hun met antennes te kunnen volgen. Alle gezenderde dieren zijn dood gevonden, maar wetende dat er niet gezenderde dieren levend zijn gezien, is in 2012 voorlopig met zenderen gestopt (Leidekker 2014). Radiometrie is echter arbeidsintensief, wat het moeilijk maakt om meerdere dieren tegelijk te volgen. Verder kunnen de dieren verstoord worden door de achtervolging omdat men, om de positie van het dier te bepalen, het veld in moet met radioantennes. Zonder zenders wordt maar een enkele vogel dood teruggevonden en zijn er dus minder mogelijkheden om oorzaken van overlijden te herkennen en mogelijkere wijs te bestrijden. Verder is niet bekend of de niet gezenderde vogels het gebied verlaten.

In 2013 evalueerde David Baines het herintroductie programma van de Stichting Het NPDHV. Hij concludeerde, dat er een methode moest komen op basis waarvan individuele dieren kunnen worden gevolgd, mogelijk door gebruikmaking van GPS-techniek (Global Positioning System) (Baines 2013).

In dit voorgestelde project zal nu het gebruik van GPS zenders bij korhoenders in Het NPDHV getest worden. GPS zenders worden al lang in ecologisch onderzoek gebruikt, vooral bij trekkende vogels (Limosa Bird Tracking). De zender wordt aan het dier bevestigd en stuurt vervolgens data over de positie van de vogel naar een database. Vooral in laatste jaren is de ontwikkeling sterk vooruit gegaan, zo worden de zenders steeds lichter en hebben een langere batterijduur. Dit systeem zou dus uitermate geschikt zijn om de korhoenders in Het NPDHV te volgen en inzicht te krijgen wat er met de vogels gebeurt. Met deze informatie kan het toekomstige beheer van landschap en de korhoenders gericht toegepast worden.

Er bestaan verschillende opties om de zender of op de rug veren vast te plakken of als een soort rugzak op de vogel te plaatsen (Limosa Bird Tracking; Fijn et al 2012; Thaxter et al. 2014). Wij zijn in contact met meerdere gespecialiseerde bedrijven (Ecotone, madebytheo, pathtrack, Telemetry Solutions), om in overleg het meest geschikte systeem uit te zoeken. De keuzes hangen af van gewicht en grootte van de vogel, de manier van leven (lopende, zwemmend, vliegende vogels), en de omgeving (zon straling voor zonnepaneeltjes of batterij). Daarom hebben wij gekozen om een pilot studie op te zetten (Cuthill 1991) om, na keuze van een zender model, te testen of de zender ook daadwerkelijk geen negatieve invloed op de korhoenders zouden hebben. Na goedkeuring van deze aanvraag zal een de keuze en bestelling van de zender plaatsvinden.

De keuze van de juiste zender is belangrijk, omdat uit de literatuur blijkt, dat sommige zenders de overleving en broedgedrag van vogels kunnen verstoren (Constantini & Moller 2013). Maar, de meeste studies in deze meta-analyse zijn gericht op kleine, trekkende vogels, waarbij het gewicht van de zenders snel tot meer energieverbruik kunnen leiden, wat bij een vogel van 10 gram een zware impact kan hebben (Constantini & Moller 2013). Inderdaad, lichaamsgewicht, foerageren in de lucht en de manier van bevestigen (poot of rugzak), bleek de meest invloed te hebben, waarbij een zender aan de poot een negatievere invloed had dan een rugzak (Constantini & Moller 2013). Wij verwachten minder effecten van zenders bij de korhoender. Ten eerste kunnen wij lichtere zenders kiezen (in verhouding met het lichaamsgewicht) en korhoenders trekken niet en bewegen zich meestal op de grond, wat minder energie vraagt. Verder biedt Het NPDHV voldoende voedsel en bescherming door het aangepaste heide beheer.

Voor de groei van korhoenpopulaties blijkt vooral de predatie druk van belang te zijn (Summers et al. 2004; van den Bremer 2012). Ook hier kan het gebruik van de GPS zender een verhelderend beeld geven over de situatie van predatie in Het NPDHV, omdat gedode vogels opgespoord kunnen worden om de oorzaak van overlijden en, indien mogelijk, ook de predator bepaald kan worden (van den Bremer 2012). De resultaten hiervan zijn van belang zijn voor het toekomstige beheer van het NPDHV en de korhoen introductie. Blijkt dat ook op het NPDHV predatie de meest voorkomende oorzaak van overlijden is, kan het fokprogramma aangepast worden (bv leren van antipredator gedrag) en het landschap/ beheer (bv betere schuilmogelijkheden voor korhoenders).

Dit project is van belang voor de toekomst van de herintroductie van het korhoen in Het NPDHV. Zonder nauwkeurige gegevens kan het de uitvoering niet verbeterd worden en wordt de korhoen de kans op een duurzame vestiging niet gegeven. De gegevens zijn ook nodig om te onderzoeken of de toegepaste maatregelen tot hoger overleving en broedsucces van de korhoenders leiden. Zou dit niet het geval zijn, moet overwogen worden, ook hier de herintroductie te stoppen. Om deze beslissing te nemen, moeten van ten minste drie jaar data verzameld worden, om zo voor natuurlijke variatie in overleving door bv. klimaatomstandigheden te corrigeren. Met de gegevens uit drie jaren zou het

beheer van het NPDHV aangepast kunnen worden en vervolgens resultaten in twee opvolgende jaren gemeten kunnen worden. De ervaring en gegevens uit dit project zijn dus uitermate geschikt om ook andere korhoen-herintroductie programma's te adviseren.

Referenties

Baines, D. 2013. The re-introduction of Black Grouse at Hoge Veluwe National Park.

van den Bremer, L., Sierdsema, H. & Wouters, P.. 2012. Herintroductie van het Korhoen op de Regte Heide in 2009 en 2010. Sovon-rapport 2012/23. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Costantini, D., Pape Møller, A., 2013. A meta-analysis of the effects of geolocator application on birds. *Current Zoology* 59, 697–706.

Cuthill, I., 1991. Field experiments in animal behaviour: methods and ethics. *Animal Behaviour* 42, 1007–1014.

Dziedzic R., Piasecki D., Wójcik M. & Misztal J. 2007: Wyniki wsiedlania cietrzewi w Poleskim Parku Narodowym [The results of black grouse introduction in the Poleski National Park]. I Międzynarodowa konferencja Ochrona kuraków leśnych [1st International conference Protection of forest grouses]. Book of Abstracts, Janów Lubelski: 21. (in Polish) in Krzywinski et al. 2009.

G@llinformed, Newsletter of the IUCN-SSC/WPA Galliformes Specialist Group, Issue 4 January 2011.

Game & Wildlife Conservation Trust, 2011. Conserving the black grouse: A practical guide produced by the Game & Wildlife Conservation Trust.

Grant, M., Cowie, N., Donald, C., Dugan, D., Johnstone, I., Lindley, P., Moncreiff, R., Pearce-Higgins, J., Thorpe, R., Tomes, D., 2009. Black grouse response to dedicated conservation management. *Folia Zool* 58, 195–206.

IUCN/SSC (2013). Guidelines for Reintroductions and Other Conservation Translocations. Version 1.0. Gland, Switzerland: IUCN Species Survival Commission, viiii + 57 pp.

Krzywinski, A., Keller, M., Krzywinska, K., 2009. New methods for preservation of genetic diversity of black grouse, *Tetrao tetrix*: preliminary results. *Folia Zool* 58, 150–158.

Leidekker, J.R.K., 2014. Het uitzetten van korhoenders. Een proces van de lange adem? *De Levende Natuur* 115(6), 273-276.

Limosa: Nederlandse Ornithologische Unie en SOVON Vogelonderzoek Nederland, 2014. Bird tracking, *Limosa* Themanummer 87.2/3.

<http://www2.poleskipn.pl> (22.12.2015)

Smit, R., 2003. Korhoenders in het Nationaal Park De Hoge Veluwe? Een studie naar de mogelijkheden voor herintroductie van korhoenders in het Nationaal Park De Hoge Veluwe.

Smit, R. & Bos, D., 2008. Voortgangsrapportage 2007 herintroductie Korhoen in het Nationale Park de Hoge Veluwe. A&W-rapport 1084.

Smit, R. & Koopmans, M., 2009. Voortgangsrapportage 2008-09 herintroductie korhoen in het Nationale Park de Hoge Veluwe. A&W-rapport 1284.

Summers, R.W., Green, R.E., Proctor, R., Dugan, D., Lambie, D., Moncreiff, R., Moss, R., Baines, D., 2004. An experimental study of the effects of predation on the breeding productivity of capercaillie and black grouse. *Journal of Applied Ecology* 41, 513–524.

3.2 Doel

Beschrijf de algemene doelstelling en haalbaarheid van het project.

- In het geval het project gericht is op één of meer onderzoeksdoelen: op welke vra(a)g(en) dient dit project antwoord(en) te verschaffen?
- In geval het een ander dan een onderzoeksdoel betreft: in welke concrete behoefte voorziet dit project?

Het uiteindelijke doel van dit herintroductieproject is een duurzame vestiging van het korhoen in Het NPDHV en op de lange termijn een duurzaam herstel van een populatie in een reeks heidegebieden.

Om dit te bereiken is het primaire doel van dit project, achterhalen wat er met de korhoenders gebeurt die in Het NPDHV worden uitgezet. Ook de IUCN herintroductie richtlijnen (IUCN/SSC 2013), die Het NPDHV volgt bij de herintroductie van de Korhoen, stellen dat het monitoren van de vrijgelaten vogels van uiterst belang is en verplicht het om dit zo goed mogelijk te doen. Alleen met monitoren kan het succes of het falen van het herintroductie programma bepaald worden. Met hulp van de GPS data kan gezien worden of de korhoenders een voorkeur voor bepaalde gebieden in Het NPDHV hebben. Met deze informatie kan zo nodig het natuurbeheer gericht op de vogels worden ingezet. Verder kan bepaald worden of de vogels gedood worden in Het NPDHV of dat de vogels het gebied verlaten en daarom niet terug gezien worden. Deze gegevens zijn van cruciale belang om de toekomstige herintroductie zo nodig aan te passen.

Dode vogels kunnen aan hand van de laatste GPS positie sneller opgespoord worden. Daarbij kan hun lichaamsconditie bekeken worden om te zien hoe de geherintroduceerde dieren het in het gebied doen. Verder kan mogelijk de oorzaak van overlijden bepaald worden, gebrek aan voer of door een predator, en welke predator (havik/vossen). Deze informatie kan benut worden voor het beheer van Het NPDHV. De gegevens worden verzameld en bewerkt door zowel de Stichting NPDHV als ook door wetenschappers en studenten vanuit de Universiteit Utrecht.

Om deze doelen te halen wordt samengewerkt met specialisten van GPS onderzoek en zenderen van vogels (Sjoerd Dirksen Ecology; Prof. Naguib, Universiteit Wageningen; Dr. Hoodless en Dave Baines, internationale korhoenexpert, Game & Wildlife Conservation trust). Ook wordt eens in de 3 jaar kennis gedeeld via het International Grouse Symposium.

De Stichting NPDHV heeft meerdere jaren ervaring met het hanteren, fokken en vrijlaten van korhoenders. Dr. Goerlich-Jansson heeft 11 jaar ervaring in wetenschappelijk werken met vogels (veld en labora). Experts met ervaring van het aanbrengen van GPS zenders zijn gevraagd en bereid om bij de pilot studie mee te helpen.

IUCN/SSC (2013). Guidelines for Reintroductions and Other Conservation Translocations. Version 1.0. Gland, Switzerland: IUCN Species Survival Commission, viiii + 57 pp.

3.3 Belang

Beschrijf het wetenschappelijk en/of maatschappelijk belang van de hierboven beschreven doelstelling(en).

Dit project dient ter natuurbescherming en het houden van bedreigde soorten. Onder natuurbescherming verstaat men het beschermen van bepaalde elementen van de natuur, in het bijzonder cultuur-historisch belangrijke of oorspronkelijke landschappen, bedreigde levensgemeenschappen, dier- en plantensoorten, biodiversiteit en natuurlijke hulpbronnen. Ook het tegengaan van bedreigingen en terugbrengen van een situatie in een oudere (oorspronkelijke) staat rekent men ertoe. Nederland heeft een lange geschiedenis van natuurbescherming, en meerdere organisaties houden zich bezig om de boven genoemde doelen te bereiken (bv Staatsbosbeheer, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland).

De korhoen was bijna 30 jaar geleden een deel van de natuurlijke fauna van de Hoge Veluwe, die door o.a. humane activiteiten verdreven wordt. Dit project is een belangrijke stap, om het ecosysteem van Het NPDHV weer naar een natuurlijke staat te brengen, waarvan het korhoen een onderdeel is. Het korhoen is een ambassadeursoort waardoor een heel ecosysteem profiteert van maatregelen genomen vanuit het beheer gericht op het korhoen.

Dit project levert waardevolle data op, die onze kennis over het korhoen en hun soort-specifieke behoeftes verhoogd. Omdat populaties van korhoenders en soortgelijke vogels in heel Europa achteruit gaan, zou de kennis van dit project ook bij andere herintroductie programma's gebruikt kunnen worden. Dit project beantwoordt belangrijke vragen, zoals hoe benutten geherintroduceerde korhoenders hun nieuwe territorium, hoe is het verloop van exploratie en in hoe verre gaan vogels over de grenzen van het NPDHV? Is

er interactie van de uitgezette vogels, overlappen hun territoria? Wat is de meest voorkomende oorzaak van overlijden? In welke gebieden houden de vogels zich vooral op? Laten ze een voorkeur voor bepaalde structuren en flora zien? Alle deze parameters zijn belangrijk voor het opzetten van succesvolle herintroductieprojecten met het uiteindelijke doel van stabiele korhoen populaties, in Nederland en Europa.

3.4 Onderzoeksstrategie

3.4.1 Geef een overzicht van de algemene opzet van het project (strategie).

1. Pilot experiment GPS zender

Hoewel er al veel ervaring is met het gebruik van GPS zenders bij vogels, willen wij toch dit project beginnen met het testen van de zenders bij korhoenders in gevangenschap. Dit is om te voorkomen, dat de zender de vogel in te grote mate hindert of zelf negatief beïnvloed.

De vogels worden een week lang geobserveerd om een soort basis gedrag te meten. Dan wordt de zender of als rugzak met een harnas of direct op de rug veren vastgezet. De precieze manier wordt nog in overleg met GPS experts bepaald, voor nu kijken wij naar zenders van ca. 3% lichaamsgewicht en een grootte van ca. 40x25x15mm.

Na het aanbrengen van de zender worden de vogels over een periode van vier weken geobserveerd. Als er geen aanwijzingen zijn van negatieve beïnvloeding door de zenders op de vogels (gemeten aan veranderingen in eet gedrag, lokomotie, lichaamsgewicht, activiteit), zullen de zenders voor de toekomstig vrijgelaten vogels gebruikt worden.

2. GPS zender vrijgelaten korhoenders

Maximaal 20 van de 50 korhoenders die jaarlijks uitgezet worden, worden uitgerust met een GPS zender. De ontvangen gegevens worden regelmatig gecontroleerd. Er wordt vooral gekeken of het dier van positie verandert, omdat geen verandering in positie waarschijnlijk betekent dat het dier overleden is. De overlevende korhoenders worden zo lang gevolgd tot dat de batterij van de zender leeg is. Omdat vangen van de wilde korhoenders stress zou opleveren, wordt in eerste instantie ervoor gekozen, om de zenders op de vogel te laten. Als er een grote aantal vogels overleefd en de populatie groeit, wordt deze strategie in te toekomst nog eens overwogen. Maar voor nu zijn er te weinig vogels en het vangen van deze vogels te rechtvaardigen.

3. Onderzoek overleden korhoenders (geen dierexperimentele handeling).

Als een korhoen overleden is, wordt het dier, zo snel als mogelijk, opgespoord en onderzocht op lichaamsgewicht, parasieten, en mogelijke oorzaken van overlijden. Verder worden er ook veren getrokken om de corticosteron waarden in de veren te bepalen. Corticosteron is verhoogd als het dier stressvolle ervaringen heeft gemaakt en veren van vogels in slechte lichaamsconditie zouden hogere waarden laten zien.

3.4.2 Geef een overzicht op hoofdlijnen van de verschillende onderdelen van het project en de daarbij gebruikte type(n) dierproef of dierproeven.

1. Pilot experiment: korhoenders in gevangenschap worden voorzien van een GPS zender.
2. Korhoenders zenderen, vrijlaten en volgen: In gevangenschap opgegroeide korhoenders worden voorzien van een GPS zender. Na vrijlating worden de verplaatsingen van de vogels gevolgd.
3. Onderzoek van overleden korhoenders: Van overleden korhoenders wordt de conditie en doodsoorzaak bepaald, nadat ze zijn getraceerd (geen dierexperimentele handeling).

3.4.3 Beschrijf en benoem de logische samenhang van deze verschillende onderdelen en de eventuele fasering in de uitvoering. Vermeld eventuele mijlpalen en keuzemomenten.

Het project begint met een pilot studie om de invloed van de GPS zender op gedrag en conditie van korhoenders in gevangenschap te testen. Hiervoor worden in gevangenschap gehouden korhoenders voorzien van een GPS zender en het gedrag en de conditie van de dieren gemonitord. Wanneer na gedetailleerde observatie gedurende 4 weken is vastgesteld dat het aanbrengen en dragen van de GPS zender geen welzijnsproblemen of andere hinder met zich meebrengt, wordt overgegaan tot het feitelijke onderzoek. Daartoe worden in gevangenschap opgegroeide korhoenders voorzien van GPS zenders en vrijgelaten. Vervolgens wordt aan hand van de door de GPS zender verzamelde gegevens de korhoenders gevolgd tot de dieren of overleden zijn of de batterij van de zender leeg is. Van tijdig teruggevonden dode korhoenders worden ook de lichaamsconditie en oorzaak van overleden onderzocht. Uiteindelijk wordt de verzamelde gegevens verwerkt en gebruikt voor het aanpassen van toekomstige populatiemanagement strategieën.

3.4.4 Benoem de typen dierproeven. Vul per type dierproef een bijlage Beschrijving dierproeven in.

Volgnummer	Type dierproef
1	Pilot experiment: Korhoenders in gevangenschap worden voorzien van een GPS zender
2	Korhoenders zenderen, vrijlaten en volgen: In gevangenschap opgegroeide korhoenders worden voorzien van een GPS zender. Na vrijlating worden de verplaatsingen van de vogels gevolgd.
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	

Bijlage

Beschrijving dierproeven

- Deze bijlage voegt u bij uw projectvoorstel dierproeven.
- Per type dierproef moet u deze bijlage invullen en toevoegen.
- Meer informatie vindt u op de website www.zbo-ccd.nl.
- Of neem telefonisch contact op. (0900-2800028).

1 Algemene gegevens

- 1.1 Vul uw deelnemernummer van de NVWA in.
- 1.2 Vul de naam van de instelling of organisatie in.
- 1.3 Vul het volgnummer en het type dierproef in.
Volgnummer	Type dierproef
1	Pilot experiment: Korhoenders in gevangenschap worden voorzien van een GPS zender

Gebruik de volgnummers van vraag 3.4.4 van het format Projectvoorstel.

2 Beschrijving dierproeven

A. Experimentele aanpak en primaire uitkomstparameters

Beschrijf de keuze van de experimentele aanpak en de primaire uitkomstparameters.

Om zeker te zijn, dat de gekozen GPS zender de korhoenders niet negatief beïnvloeden, wordt eerst een pilot project met korhoenders in gevangenschap uitgevoerd (Cuthill 1991). De aanvragers zijn in contact met meerdere gespecialiseerde bedrijven (Ecotone, madebytheo, pathtrack, Telemetry Solutions). Het formaat van de zender wordt ca. 40 x 25 x 15mm en in de literatuur wordt een zender met het gewicht van ca. 3% van het lichaamsgewicht voor zangvogels als optimaal gezien (Limosa), terwijl er geen goede wetenschappelijke onderbouwing voor deze getal is. Wel blijkt dat kleine, vliegende, vogels sterker worden beïnvloed dan grotere vogels (Barron et al. 2010). Korhoenders zijn grondlevende vogels. Het lichaamsgewicht van mannelijke korhoenders ligt tussen 820 - 1750g, van vrouwelijke tussen 750 - 1120g. Als richtlijn voor de zender wordt het laagste

gewicht (750g) aangehouden. Er bestaan geen studies over seizoensvariatie in lichaamsgewicht van korhoenders, en studies van vergelijkbare vogels (waaierhoenders, *Centrocercus urophasianus*) vinden of geen verschil (Hupp & Braun 1991) of tot 25% seizoensvariatie (Beck & Braun 1978). Als 20% variatie geschat wordt, kan de zender ca 18g wegen. Desondanks laat een recente meta-analyse zien, dat het gewicht van de zender het minst invloed heeft op gedrag en overleving van vogels (Barron et al. 2010), wij gaan daarom voor een gewicht van ca 20g of minder. Na goedkeuring van de aanvraag worden de zenders besteld.

Er bestaan verschillende manieren van bevestigen van zenders, om de nek, om de poten, op de veren, of als rugzak, bevestigd met een "harness" om de vleugels of om de poten. In de literatuur worden rugzakken bij verschillende vogelsoorten gebruikt (Limosa Bird Tracking; Fijn et al 2012; Thaxter et al. 2014). Of de zenders het welzijn van vogels aantasten is niet duidelijk uit de literatuur, omdat het sterk van de soort vogel en soort bevestiging afhankelijk is (Costantini & Moller 2013; Barron et al. 2010). Dat maakt het doorvoeren van een pilot studie belangrijk.

In deze pilot wordt, in overleg met bedrijven en experts, voor één manier van bevestiging gekozen en getest, waarbij de voorkeur naar de rugzak en harness gaat. De harness bestaat meestal uit elastieken welke met teflon omgeven zijn. Deze banden worden om de vleugels en over de borst of de poten van de vogel gelegd en houden zo de zender op de rug vast (voorbeelden in Bedrosian & Craighead 2010; Fijn et al. 2012; Thaxter et al 2014).

Na keuze van een zender worden de vogels een week van tevoren, en gedurende vier weken na het aanbrengen van de zender in hun thuishoeden geobserveerd. Als er geen aanwijzingen zijn dat de vogels negatief worden beïnvloed (gemeten aan abnormaal gedrag, proberen de zender eraf te halen (> 48 uur), vermindering in eet gedrag, beweging, lichaamsgewicht, activiteit), zal de zender voor de toekomstig vrijgelaten vogels gebruikt worden.

Blijkt dat de zender en de bevestiging de vogel wel negatief beïnvloed, zou er in overleg met experts een andere manier van bevestiging gekozen worden, bv door de slingers van het harnas anders te plaatsen (Bedrosian & Craighead 2010; Thaxter et al. 2014).

Blijkt dat een harnas helemaal niet geschikt is, wat niet verwacht wordt, dan kan de zender direct op de veren van de rug geplakt worden (Fijn et al. 2012). Deze manier van bevestigen wordt dan in een tweede pilot studie, met dezelfde opzet (gedragsobservaties, 5 mannelijke, 5 vrouwelijke dvogels), getest worden. Deze pilot zoude dezelfde dieren gebruiken. Als er blijkt, dat er ook problemen met deze manier van bevestiging van de zender is, moet overwogen worden, naar invasieve methoden te kijken (implantatie; hiervoor zoude een nieuwe aanvraag ingediend worden) of met het bezenderen te stoppen.

De pilot studie vindt plaats zodra de aanvraag goedgekeurd is, dus deze studie is gepland in het voorjaar 2016. Het voordeel van de pilotstudie uitvoeren in het voorjaar, is dat de dieren actiever zijn dan in de winter periode. De vogels die in de pilot worden gebruikt, broeden niet, maar worden later in het jaar uitgezet (zie dierproef 2).

Barron, D.G., Brawn, J.D., Weatherhead, P.J. 2010. Meta-analysis of transmitter effects on avian behaviour and ecology. *Methods in Ecology and Evolution* 1, pp. 180–187.

Beck, T.D.I. & Braun, C.E., 1978. Weights of Colorado Sage Grouse. *The Condor* 80(2), pp. 241-243.

Bedrosian, B., Craighead, D. J. 2010. Solar powered GPS transmitter use on sage-grouse: methods of attachment, influences on survival, and success rates of the transmitters.

Costantini, D., Pape Møller, A., 2013. A meta-analysis of the effects of geolocator application on birds. *Current Zoology* 59, 697–706.

Fijn, R.C., Boudewijn, T.J., Poot, M.J.M. 2012. Long-term attachment of GPS loggers on Great Cormorant proved unsuitable on a captive bird. *SEABIRD* 25, pp. 54–60.

Thaxter, C.B., Ross-Smith, V.H., Clark, J.A., Clark, N.A. 2014. A trial of three harness attachment methods and their suitability for long-term use on Lesser Black-backed Gulls and Great Skuas, *Ringling & Migration*, 29(2) pp. 65-76.

Hupp, J.W. & Braun, C.E. 1991. Geographic Variation among Sage Grouse in Colorado. The Wilson Bulletin 103(2), pp. 255-261.

Beschrijf de beoogde behandeling van de dieren (inclusief de aard, de frequentie en de duur van de behandelingen waaraan de dieren worden blootgesteld) en onderbouw de gekozen aanpak.

Het aanbrengen van de GPS zender wordt met minstens drie mensen uitgevoerd. De korhoenders worden met netten in hun thuishooi gevangen. Een person houdt de vogel vast, twee brengen het harnas en de zender aan. Op basis van de literatuur kiezen wij met voorkeur voor het aanbrengen van de rugzak met twee slingers rondom de vleugels ("wing harness", zie ook Thaxter et al. 2012), omdat deze manier van bevestigen het minst invloed op de vogel blijkt te hebben.

Voordat de zender wordt vastgezet, wordt de vogel gewogen en gemeten, om later mogelijke veranderingen in deze parameters door de zender te bepalen. De hele procedure duurt maximaal 15 minuten, waarna de vogel weer in zijn kooi wordt vrijgelaten. Vervolgens worden de korhoenders gedurende 4 weken regelmatig geobserveerd. Indien mogelijk worden de dieren elke week gewogen zonder te hanteren (weegschaal in de kooi). Na vier weken worden alle vogels weer gevangen en hun lichaamsconditie en de toestand van de veren onderzocht. Als er geen indicaties zijn om de zender van de vogel eraf te halen (dus geen last van de zender, geen problemen met gedrag, verenkwiteit), zoude de zenders op de vogels blijven totdat deze later in het jaar in het park worden vrijgelaten.

Als in de pilot blijkt dat een rugzak met harnas toch negatieve invloed op de korhoenders heeft, kan de harnas ook om de poten vastgemaakt worden (Bedrosian & Craighead. 2010). Blijkt er, tegen verwachting in, dat beide manieren niet geschikt zijn, kan de zender ook op de rugveren geplakt worden, met hulp van tape (Fijn et al 2012). De procedure is ongeveer gelijk als voor de rugzak beschreven. Zowel bevestiging om de poten als opplakken zoude weer met dezelfde vogels gebeuren en ook weer door gedragsobservaties en bijhouden van veren- en lichaamsconditie onderzocht worden.

Geef aan welke overwegingen en statistische methoden worden gebruikt om het aantal benodigde dieren tot een minimum te beperken.

Baserend op de literatuur, worden er geen sterke effecten van de zender op de korhoenen verwacht. Maar doordat de dieren aan het begin en aan het eind van de proef worden gemeten, wordt de power van de analyse verhoogd en kan de invloed van de zender beter ingeschat worden. Berekend op basis van een poweranalyse waarbij gewichtsverandering als uitleesparameter gehanteerd wordt, zijn er 4 vogels nodig. Omdat er verschil in effect op mannelijke en vrouwelijke vogels kan zijn, (lichaamsgewicht mannen 820 - 1750g, 750 - 1120g vrouwen) is het wenselijk om 4 vogels per sekse te gebruiken. Omdat voor de gedragsparameter geen data bestaan en de effecten nog minder sterk zouden kunnen zijn, zullen 5 dieren per sekse gebruikt worden.

B. De dieren

Benoem de diersoorten, herkomst, geschatte aantallen en levensstadia. Onderbouw deze keuzes.

Dit onderzoek wordt uitgevoerd met korhoenders (*Tetrao tetrix*). De dieren komen uit eigen fok van de Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe (NPDHV). Gebruikt worden 5 mannelijke en 5 vrouwelijke korhoenders. Omdat gekeken moet worden, of de vogels negatief worden beïnvloed door de zender, moet dit pilotproject ook met korhoenders uitgevoerd worden. Omdat vrouwelijke en mannelijke vogels in lichaamsgewicht en gedrag verschillen, zou de zender met beide geslachten getest worden.

C. Hergebruik

Is er hergebruik van dieren?

Nee, ga door met vraag D.

Ja > Geef aan op basis van welke overwegingen hergebruik in dit geval acceptabel wordt geacht.

Is er in het voorgaande of in het geplande gebruik sprake van (of een risico van) ernstig ongerief?

Nee

Ja > Geef aan op basis van welke overwegingen hergebruik in dit geval acceptabel wordt geacht.

D. Vervanging, vermindering en verfijning

Laat zien hoe de toepassing van methoden voor vervanging, vermindering en verfijning zijn meegewogen bij het bepalen van de experimentele strategie, de keuze van de dieren en de opzet van de dierproef en welke keuzes daarbij zijn gemaakt.

Na literatuur onderzoek (Google scholar, web of science, SOVON Limosa bird tracking) blijkt dat (radio)zenders al vaker gebruikt worden, ook bij korhoenders. Deze zenders zijn echter niet te vergelijken met de hier voorgestelde zenders, omdat radiozenders om de nek worden gedragen en de GPS zenders nu veel lichter zijn. Daarom is voor dit pilotproject gekozen, welke dient ter verfijning van de methoden van het bevestigen van GPS zenders als rugzak met een harnas bij korhoenders. Bij de vogels in gevangenschap wordt de manier van aanbrengen van een zender getest, en gekeken hoe deze zender en het harnas het dier over een langere tijdsperiode beïnvloed. Door uitvoering van deze pilot worden de methoden geoptimaliseerd voor het hoofdproject, waarbij korhoenders worden gezenderd voordat ze worden vrijgelaten. Door de intra-individuele metingen kan het effect van de zender nauwkeuriger worden ingeschat en zijn zo minder vogels nodig in vergelijking tot een opzet met twee groepen van vogels.

Vervanging is in dit project niet van toepassing.

Geef aan welke maatregelen zijn genomen om de kans op pijn, lijden of angst bij de dieren en de kans op nadelige milieueffecten tot een minimum te beperken.

Op basis van de literatuur wordt geen pijn of lijden verwacht. Het kan wel zijn, dat de vogel kort na het aanbrengen van de zender zich angstiger gedraagt of probeert de zender eraf te halen, maar wij verwachten dat dit, als dit zou gebeuren, maar een-twee dagen duurt. De vogels worden dagelijks gecontroleerd en gedurende de eerste week na het aanbrengen van de zender dagelijks ende daarop volgende drie weken 3 keer in de week, geobserveerd.

Wordt er gezien dat de vogel over een langere periode (>4 dagen) abnormaal gedrag (ziekte verschijnsel, inactiviteit) vertoont, dan wordt de zender verwijderd.

Herhaling en duplicering

E. Herhaling

Geef aan hoe is nagegaan of deze dierproeven niet al eerder zijn uitgevoerd. Indien van toepassing geef aan waarom duplicatie noodzakelijk is.

Huisvesting en verzorging

F. Huisvesting en verzorging

Worden de dieren anders dan volgens de eisen in bijlage III van de richtlijn 2010/63/EU gehuisvest en/of verzorgd?

Nee

Ja > Geef, indien dit kan resulteren in nadelige effecten op het dierenwelzijn, aan op welke wijze de dieren worden gehuisvest en verzorgd en motiveer de keuze om af te wijken van de eisen in bovengenoemde bijlage III.

In 2007 is door de Raad van State uitspraak gedaan waarbij de rechtmatigheid van het project is erkend (LJN: AZ9015, Raad van State, 200604241/1). De dieren worden gehuisvest in kooien van ca. 7 * 5 * 2 min groepen van een mannetje met twee vrouwtjes. De vogels krijgen geschikte vogelvoer en vers voer uit de natuur. De verzorgers hebben de nodige expertise en ervaring en vernieuwen deze jaarlijks op internationale congressen

G. Plaats waar de dieren worden gehuisvest

Worden de dierproeven geheel of gedeeltelijk uitgevoerd bij een inrichting die niet onder de rechtstreekse verantwoordelijkheid van een instellingsvergunninghouder Wod valt?

Nee > Ga verder met vraag H.

Ja > Geef aan wat voor bedrijf of instelling dit betreft.

Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Waarom is hiervoor gekozen en hoe wordt een adequate huisvesting, verzorging en behandeling van de dieren gewaarborgd?

In 2007 is door de Raad van State uitspraak gedaan waarbij de rechtmatigheid van het project is erkend (LJN: AZ9015, Raad van State, 200604241/1). De Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe fokt al sinds 2007 succesvol korhoenders. De verzorgers hebben de nodige expertise en ervaring en vernieuwen deze jaarlijks op internationale congressen.

Ongeriefinschatting/humane eindpunten

H. Pijn en pijnbestrijding

Valt te voorzien dat er pijn kan optreden bij de dieren?

Nee > Ga verder met vraag I.

Ja > Worden in dat geval verdoving, pijnstilling en/of andere pijnverlichtingsmethoden toegepast?

Nee > Motiveer dan waarom geen pijnverlichtingsmethoden worden toegepast.

Ja

I. Overige aantasting van het welzijn en maatregelen

Welke eventuele andere vormen van welzijnsaantasting worden voorzien?

Hindering van de natuurlijke bewegingen van het dier. Stress door het onbekende gewicht van de zender.

Geef aan wat de mogelijke oorzaken hiervan zijn.

Het aanbrengen van de zender.

Beschrijf welke maatregelen worden genomen om deze schadelijke effecten te voorkomen of waar mogelijk te minimaliseren.

Na uitwisseling met experts (collega's en bedrijven die zenders maken) wordt de voor korhoenders meest geschikte zender uitgezocht. De voorkeur gaat naar een zender die op de rug met banden om de vleugels wordt bevestigd, een maat van ca. 40 x 25 x 15mm heeft, en een gewicht van ca. 20g.

J. Humane eindpunten

Valt te voorzien dat zich bij deze dierproef omstandigheden voordoen waarbij het toepassen van humane eindpunten geïndiceerd is om verder lijden van de dieren te voorkomen?

Nee > Ga verder met vraag K.

Ja > Geef aan welke criteria hierbij worden gehanteerd.

Welk percentage van de dieren loopt kans deze criteria te halen?

K. Classificatie van ongerief

Geef aan hoe in het licht van alle hierboven beschreven negatieve effecten het cumulatief ongerief wordt geclassificeerd in termen van 'terminaal', 'licht', 'matig' of 'ernstig' ongerief.

Licht ongerief door vangen, meten en bevestigen van de zender (15 minuten) en het wennen aan de zender (ca. 1 dag).

Einde experiment

L. Wijze van doden

Worden de dieren als onderdeel van het experiment of na afloop van het experiment gedood?

Nee > Ga verder met de ondertekening.

Ja > Geef aan waarom het doden van dieren als eindpunt essentieel is voor deze proef.

Wordt er een methode(n) van doden uit bijlage IV van richtlijn 2010/63/EU toegepast?

Nee > Beschrijf de euthanasiemethode en onderbouw de keuze hiervoor.

Ja

Bijlage

Beschrijving dierproeven

- Deze bijlage voegt u bij uw projectvoorstel dierproeven.
- Per type dierproef moet u deze bijlage invullen en toevoegen.
- Meer informatie vindt u op de website www.zbo-ccd.nl.
- Of neem telefonisch contact op. (0900-2800028).

1 Algemene gegevens

- 1.1 Vul uw deelnemernummer van de NVWA in.
- 1.2 Vul de naam van de instelling of organisatie in.
- 1.3 Vul het volgnummer en het type dierproef in.
Volgnummer	Type dierproef
2	1. Korhoenders zenderen, vrijlaten en volgen: In gevangenschap opgegroeide korhoenders worden voorzien van een GPS zender. Na vrijlating worden de verplaatsingen van de vogels gevolgd.
- Gebruik de volgnummers van vraag 3.4.4 van het format Projectvoorstel.*

2 Beschrijving dierproeven

A. Experimentele aanpak en primaire uitkomstparameters

Beschrijf de keuze van de experimentele aanpak en de primaire uitkomstparameters.

Maximaal 20 van de 50 korhoenders die jaarlijks worden uitgezet in Het Nationale Park De Hoge Veluwe (NPDHV), worden uitgerust met een GPS zender. De ontvangen data worden regelmatig gecontroleerd en er wordt vooral gekeken of het dier van positie verandert, omdat geen verandering in positie waarschijnlijk betekent dat het dier overleden is. De overlevende korhoenders worden zo lang als mogelijk gevolgd. De primaire uitkomstparameter zijn dus de positie meldingen van de GPS zender.

De GPS gegevens zijn nodig, om te onderzoeken, of de toegepaste maatregelen van landschapsbeheer tot hoger overleving en broedsucces van de korhoenders leiden. Als dit

niet het geval is, moet Het NPDHV overwegen om de herintroductie te stoppen. Om deze beslissing te nemen, moeten data uit minsten drie jaren verzameld worden, om zo voor natuurlijke variatie in overleving door bv. klimaatomstandigheden te corrigeren. Als er geen buitengewone weersomstandigheden voorkomen, zou naar drie jaren een evaluatie van het succes van de herintroductie gemaakt worden en eventuele aanpassingen overwogen worden.

Beschrijf de beoogde behandeling van de dieren (inclusief de aard, de frequentie en de duur van de behandelingen waaraan de dieren worden blootgesteld) en onderbouw de gekozen aanpak.

De korhoenders worden ca twee weken voordat ze worden vrijgelaten met de GPS zender voorzien. Zo kunnen mogelijke problemen met de bevestiging van de zender nog geobserveerd worden. De vogel wordt met een net gevangen en ca 15 minuten gefixeerd (zie behandelingen bijlage 1). Tijdens deze periode worden ook metingen van gewicht en lengte van de tarsus genomen. Ook wordt er een startveer geknipt om corticosteron, het aviaire stresshormoon, te bepalen.

Geef aan welke overwegingen en statistische methoden worden gebruikt om het aantal benodigde dieren tot een minimum te beperken.

Smit (2003) suggereerde in een haalbaarheidsstudie dat een jaarlijks aantal van minimaal 30 vogels voor een periode van minimaal 6 jaarnoodzakelijk is om een 50% kans op overleving en vestiging via reproductie te krijgen van uitgezette vogels.

Het aantal gezenderde dieren is geschat op basis van de literatuur en ervaring van het Management van Het NPDHV. Tot nu toe wordt geschat dat ca. 5% van de vrijgelaten vogels overleeft. Dat zou van 20 vogels met GPS zender één vogel zijn. Er is echter een grote kans dat dit een foute inschatting is, omdat de dieren die het gebied verlaten niet meer gezien kunnen worden.

B. De dieren

Benoem de diersoorten, herkomst, geschatte aantallen en levensstadia. Onderbouw deze keuzes.

Dit onderzoek gaat over korhoenders (*Tetrao tetrix*). De dieren komen uit eigen fok van de Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe en worden vrijgelaten op een leeftijd tussen de 0 en 1. Er zullen per jaar 20 vogels gezenderd worden, over vijf jaar zijn dat 100 vogels (inclusief 10 vogels van de pilot studie).

C. Hergebruik

Is er hergebruik van dieren?

Nee, ga door met vraag D.

Ja > Geef aan op basis van welke overwegingen hergebruik in dit geval acceptabel wordt geacht.

10 van de vrijgelaten korhoenders waren in de pilot studie al langer (>6 weken) voor het vrijlaten met een zender voorzien. Zei hebben door het hanteren voor wegen licht ongerief beleefd, maar er bestaat geen reden, om deze vogels niet vrij te laten.

Is er in het voorgaande of in het geplande gebruik sprake van (of een risico van) ernstig ongerief?

x Nee

Ja > Geef aan op basis van welke overwegingen hergebruik in dit geval acceptabel wordt geacht.

D. Vervanging, vermindering en verfijning

Laat zien hoe de toepassing van methoden voor vervanging, vermindering en verfijning zijn meegewogen bij het bepalen van de experimentele strategie, de

keuze van de dieren en de opzet van de dierproef en welke keuzes daarbij zijn gemaakt.

Om de methode te verfijnen, wordt er vooraf aan dit projectdeel een pilot project uitgevoerd om te bepalen of de zender invloed heeft op het gedrag van de vogels. Vervanging is in dit onderzoek niet van toepassing omdat het om de territorium benutting van de korhoen in Het NPDHV gaat.

Geef aan welke maatregelen zijn genomen om de kans op pijn, lijden of angst bij de dieren en de kans op nadelige milieueffecten tot een minimum te beperken.

De korhoenders worden ca. twee weken voor vrijlating met de zender uitgerust. Zo kunnen problemen nog op tijd herkend worden.

De door de GPS zender ontvangen data worden regelmatig gecontroleerd en er wordt vooral gekeken of het dier van positie verandert, omdat geen verandering in positie waarschijnlijk betekent dat het dier gewond of overleden is. Bij geen verandering van positie wordt het dier zo snel als mogelijk opgespoord.

Herhaling en duplicering

E. Herhaling

Geef aan hoe is nagegaan of deze dierproeven niet al eerder zijn uitgevoerd. Indien van toepassing geef aan waarom duplicatie noodzakelijk is.

Huisvesting en verzorging

F. Huisvesting en verzorging

Worden de dieren anders dan volgens de eisen in bijlage III van de richtlijn 2010/63/EU gehuisvest en/of verzorgd?

Nee

Ja > Geef, indien dit kan resulteren in nadelige effecten op het dierenwelzijn, aan op welke wijze de dieren worden gehuisvest en verzorgd en motiveer de keuze om af te wijken van de eisen in bovengenoemde bijlage III.

In 2007 is door de Raad van State uitspraak gedaan waarbij de rechtmatigheid van het project is erkend (LJN: AZ9015, Raad van State, 200604241/1). De dieren worden gehuisvest in kooien van ca. 7 * 5 * 2 min groepen van een mannetje met twee vrouwtjes. De vogels krijgen geschikte vogelvoer en vers voer uit de natuur. De verzorgers hebben de nodige expertise en ervaring en vernieuwen deze jaarlijks op internationale congressen.

G. Plaats waar de dieren worden gehuisvest

Worden de dierproeven geheel of gedeeltelijk uitgevoerd bij een inrichting die niet onder de rechtstreekse verantwoordelijkheid van een instellingsvergunninghouder Wod valt?

Nee > Ga verder met vraag H.

x Ja > Geef aan wat voor bedrijf of instelling dit betreft.

Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Waarom is hiervoor gekozen en hoe wordt een adequate huisvesting, verzorging en behandeling van de dieren gewaarborgd?

In 2007 is door de Raad van State uitspraak gedaan waarbij de rechtmatigheid van het project is erkend (LJN: AZ9015, Raad van State, 200604241/1). De Stichting Het Nationale

Park De Hoge Veluwe fokt al sinds 2007 succesvol korhoenders. De verzorgers hebben de nodige expertise en ervaring en vernieuwen deze jaarlijks op internationale congressen.

Ongeriefinschatting/humane eindpunten

H. Pijn en pijnbestrijding

Valt te voorzien dat er pijn kan optreden bij de dieren?

Nee > Ga verder met vraag I.

Ja > Worden in dat geval verdoving, pijnstilling en/of andere pijnverlichtingsmethoden toegepast?

Nee > Motiveer dan waarom geen pijnverlichtingsmethoden worden toegepast.

Ja

I. Overige aantasting van het welzijn en maatregelen

Welke eventuele andere vormen van welzijnsaantasting worden voorzien?

Hindering van de natuurlijke bewegingen van het dier. Stress door het onbekende gewicht van de zender.

Geef aan wat de mogelijke oorzaken hiervan zijn.

Het aanbrengen van de zender.

Beschrijf welke maatregelen worden genomen om deze schadelijke effecten te voorkomen of waar mogelijk te minimaliseren.

De korhoenders worden ca. twee weken voor vrijlating met de zender uitgerust. Zo kunnen problemen nog op tijd herkend worden.

J. Humane eindpunten

Valt te voorzien dat zich bij deze dierproef omstandigheden voordoen waarbij het toepassen van humane eindpunten geïndiceerd is om verder lijden van de dieren te voorkomen?

Nee > Ga verder met vraag K.

Ja > Geef aan welke criteria hierbij worden gehanteerd.

Als er een gewond korhoen gevonden wordt, bestaat de mogelijkheid, de vogel in gevangenschap te verzorgen. Het zijn echter wilde dieren, dus moet er, op basis van de zwaarheid van de verwonding en de geschatte overlevingskans, gekozen worden tussen gevangenschap en euthanasie.

Welk percentage van de dieren loopt kans deze criteria te halen?

Geschat 1-5%, omdat gewonde vogels waarschijnlijk snel door een predator gevonden worden.

K. Classificatie van ongerief

Geef aan hoe in het licht van alle hierboven beschreven negatieve effecten het cumulatief ongerief wordt geclassificeerd in termen van 'terminaal', 'licht', 'matig' of 'ernstig' ongerief.

Licht ongerief door vangen, meten en bevestigen van de zender (15 minuten) en het wennen aan de zender (ca. 1 dag).

Einde experiment

L. Wijze van doden

Worden de dieren als onderdeel van het experiment of na afloop van het experiment gedood?

Nee > Ga verder met de ondertekening.

Ja > Geef aan waarom het doden van dieren als eindpunt essentieel is voor deze proef.

Wordt er een methode(n) van doden uit bijlage IV van richtlijn 2010/63/EU toegepast?

Nee > Beschrijf de euthanasiemethode en onderbouw de keuze hiervoor.

Ja

A. Algemene gegevens over de procedure

1. Aanvraagnummer : 2015.I.818.021
2. Titel van het project : Bezenderen van korhoenders in de Hoge Veluwe
3. Titel van de NTS : Het korhoen komt terug naar het Nationale Park de Hoge Veluwe

4. Type aanvraag:

- nieuwe aanvraag projectvergunning
- wijziging van vergunning met nummer :

5. Contactgegevens DEC

- Naam DEC : DEC Utrecht
- Telefoonnummer contactpersoon : 088 – 75 59 247
- Emailadres contactpersoon : dec-utrecht@umcutrecht.nl

6. Adviestraject (data dd-mm-jjjj):

- ontvangen door DEC: 25-01-2016
- aanvraag compleet:
- in vergadering besproken: 03-02-2016 en 02-03-2016
- anderszins behandeld:
- termijnonderbreking(en) van / tot : 15-02-2016 tot 19-02-2016
- besluit van CCD tot verlenging van de totale adviestermijn met max. 15 werkdagen:
- aanpassing aanvraag:
- advies aan CCD: 17-03-2016

7. Eventueel horen van aanvrager

- Datum:
- Plaats:
- Aantal aanwezige DEC-leden:
- Aanwezige (namens) aanvrager:
- Strekking van de vraag / vragen:
- Strekking van het (de) antwoord(en):
- Het horen van de aanvrager heeft geleid tot aanpassing van de aanvraag:

8. Correspondentie met de aanvrager

- Datum: 15-02-2016
- Strekking van de vraag / vragen:
Formulier projectaanvraag
- 1c: De DEC denkt dat het goed zou zijn om de naam van Mw. Ohl te vervangen voor de huidige nieuwe groepsleider

Projectvoorstel

- 3.2, doel: De DEC raadt u aan om duidelijk te noemen dat de IUCN richtlijnen stellen dat het verplicht is de herintroductie zo goed mogelijk te monitoren, omdat dit het belangrijkste argument is om deze proef uit te voeren. Graag aanpassen.
- 3.4, onderzoeksstrategie: De DEC stelt als voorwaarde dat het tuigje dat u gebruikt om de zender te bevestigen van het type is dat na een bepaalde tijd automatisch breekt. De levensduur van het tuigje dient natuurlijk wel langer te zijn dan die van de batterij.

- Datum antwoord: 19-02-2016
- Strekking van het (de) antwoord(en):

Formulier projectaanvraag

- 1c: Is veranderd, Dr. Wouter Dhert is de ad interim vervanger voor Prof. Ohl

Projectvoorstel

- 3.2, doel: Is in de tekst opgenomen en de referentie voor de IUCN guidelines is aangepast op de laatste versie: IUCN/SSC (2013). Guidelines for Reintroductions and Other Conservation Translocations. Version 1.0. Gland, Switzerland: IUCN Species Survival Commission, viiii + 57 pp.

' Om dit te bereiken is het primaire doel van dit project, achterhalen wat er met de korhoenders gebeurt die in Het NPDHV worden uitgezet. Ook de IUCN herintroductie richtlijnen (IUCN/SSC 2013), die Het NPDHV volgt bij de herintroductie van het korhoen, stellen dat het monitoren van de vrijgelaten vogels van uiterst belang is en verplichten het om dit zo goed mogelijk te doen. Alleen met monitoren kan het succes of het falen van het herintroductie programma bepaald worden. Met hulp van de GPS data kan gezien worden of de korhoenders een voorkeur voor bepaalde gebieden in Het NPDHV hebben. Met deze informatie kan zo nodig het natuurbeheer gericht op de vogels worden ingezet. Verder kan bepaald worden of de vogels gedood worden in Het NPDHV of dat de vogels het gebied verlaten en daarom niet terug gezien worden. Deze gegevens zijn van cruciaal belang om de toekomstige herintroductie zo nodig aan te passen. '

- 3.4, onderzoeksstrategie: De aanvrager heeft het voorstel van de DEC overwogen, maar denkt niet, dat een afbreekbaar tuigje in dit project van toepassing is. Er is gekozen voor een zender met solarcellen, welke de batterijduur verhogen, tot mogelijk vijf jaren (pathtrack). De lange duur is gericht gekozen, omdat het doel van dit project een langdurig vestiging van het korhoen is. Omdat er geen (lange termijn) gegevens bestaan, is elke vogel met zender een waardevolle bron van informatie. Data over meerdere jaren zouden waardevol zijn, vooral met betrekking tot de bepaling van het succes of het falen van het project. Verder wordt er verwacht, dat het meeste ongerief wordt veroorzaakt aan het begin van het dragen van de zender (door ongewoon gewicht en hindering). Na korte tijd zullen de vogels eraan wennen en zal het ongerief omlaag gaan. Daarom acht de aanvrager, na afweging van het nut van

data over meerdere jaren en het ongerief voor het dier, het als verantwoord, de zender zo lang als mogelijk op de vogel te laten. Er bestaan voldoende middelen, zowel mensen als geld, om de vogels over de komende jaren te volgen.

- De antwoorden hebben geleid tot aanpassing van de aanvraag: Ja

9. Eventuele adviezen door experts (niet lid van de DEC)

- Aard expertise:
- Deskundigheid expert:
- Datum verzoek:
- Strekking van het verzoek:
- Datum expert advies:
- Expert advies:

B. Beoordeling (adviesvraag en behandeling)

1. Het project is mogelijk vergunningplichtig (dierproeven in de zin der wet).

De DEC-Utrecht twijfelt over de vraag of het hier om een dierproef in de zin der wet gaat. Het betreft hier korhoenders die in gevangenschap gefokt zijn en die worden gehouden in grote vliegkooien. De dieren worden in gevangenschap al zo gehuisvest dat ze optimaal voorbereid zijn op uitzetting in het wild. Dit betekent onder andere dat ze zo min mogelijk worden gehanteerd. Voordat ze worden uitgezet op de Hoge Veluwe worden alle dieren gevangen en wordt een deel daarvan uitgerust met een GPS-zender. Het onderzoek richt zich op het beantwoorden van een wetenschappelijke vraag die samenhangt met het behoud van de betreffende diersoort. Er worden echter geen invasieve handelingen verricht en de dieren ondervinden vrijwel zeker geen ongerief van het aanbrengen van de zenders dat uitstijgt boven het in de Wet op die dierproeven genoemde criterium (\geq het inbrengen van een naald). De DEC realiseert zich dat dit oordeel over het ongerief voor discussie vatbaar is, maar wijst er op dat bijvoorbeeld het aanbrengen van pootringen in deze zelfde context ook niet zou worden gezien als een dierproef. Het vangen, hanteren en uitzetten van de dieren, of ze nu wel of niet worden uitgerust met een zender, is naar de mening van de DEC op zichzelf geen dierproef, ondanks het feit dat aan een leven in het wild voor de dieren risico's verbonden zijn. Ook de aanvrager is kennelijk die mening toegedaan, want de aanvrager vraagt slechts vergunning voor de dieren die met een zender worden uitgerust.

De DEC is van mening dat over de vraag of hier sprake is van een dierproef een principe-besluit dient te worden genomen met in achtname van andere, vergelijkbare aanvragen. De DEC beschikt echter niet over een overzicht daarvan. De andere aanvragen die de DEC wel bekend zijn betreffen wilde dieren die in het wild worden gevangen en dan van een zender worden voorzien en weer losgelaten.

Het resterende deel van dit advies is gebaseerd op de aanname dat er toch sprake is van een dierproef.

2. De aanvraag betreft een nieuwe aanvraag.
3. De DEC is competent om hierover te adviseren.

4. Er zijn geen DEC-leden betrokken bij het betreffende project.

C. Beoordeling (inhoud):

1. Het project is:

uit wetenschappelijk oogpunt verantwoord.

uit onderwijskundig oogpunt verantwoord.

uit het oogpunt van productiedoelinden verantwoord.

X wettelijk vereist. Dit onderzoek is weliswaar niet wettelijk vereist volgens de Nederlandse wet of Europese richtlijnen, maar het herintroductieprogramma voor korhoenders is wel getoetst aan de aanwijzingen van de *International Union for Conservation of Nature* (IUCN), waarin richtlijnen voor dit type monitoringstudies bij herintroducties zijn opgenomen.

2. De in de aanvraag aangekruiste doelcategorie is in overeenstemming met de hoofddoelstelling.

3. De DEC onderschrijft het belang van de doelstelling. Het belang wordt ingeschat als reëel.

Dit project vormt een belangrijk onderdeel van natuurbescherming en het behoud van soorten. Het korhoen behoorde tot ongeveer 30 jaar geleden tot de natuurlijke fauna van de Hoge Veluwe. Vooral door menselijke activiteiten is de soort hier, en later ook elders in Nederland uitgestorven. Natuurbescherming omvat onder meer het behouden of herstellen van cultuur-historisch belangrijke of oorspronkelijke landschappen met daarin voor die landschappen kenmerkende en ecologisch essentiële flora- en fauna-elementen. Het herintroduceren van korhoenders op de Hoge veluwe past daarin.

Een belangrijke voorwaarde voor het slagen van herintroductieprogramma's vormt de mogelijkheid tot monitoring van de uitgezette dieren. Hoe maken ze gebruik van het hun geboden areaal, hoe kunnen dode dieren worden opgespoord en de doodsoorzaak worden vastgesteld, migreren de dieren ook naar andere biotopen, zijn allemaal belangrijke vragen voor het welslagen van dit type programma's. De richtlijnen van de IUCN voor herintroductieprogramma's stellen dat monitoring van de dieren na uitzetting en een wetenschappelijke evaluatie van de resultaten (die ook gepubliceerd dient te worden) noodzakelijk zijn.

De kennis en ervaringen die met dit project worden opgedaan zullen ook waardevol blijken voor andere herintroductieplannen en het vaststellen van de juiste beheersmaatregelen.

4. Dit project is gericht op de herintroductie van het korhoen in het Nationaal Park Hoge Veluwe (NPHV).

Uit de projectbeschrijving blijkt duidelijk dat de onderzoeker zich bewust is van de problemen en valkuilen die gepaard gaan met de herintroductie van verdwenen diersoorten zoals het korhoen. Deze kennis is gebaseerd op (negatieve) ervaringen met het uitzetten van korhoenders elders in Nederland en een uitgebreide set van internationale gegevens, b.v. uit soortgelijke projecten in Schotland en Polen waar succesvolle programma's zijn of worden uitgevoerd. De DEC-Utrecht verwacht dan ook dat de gekozen strategie en experimentele aanpak zullen leiden

tot het behalen van de doelstelling binnen het kader van het project, mede door het feit dat het NPHV een gebied van voldoende omvang is en het geschikte habitat voor het korhoen biedt, dit laatste ondersteund door effectieve beheersmaatregelen.

5. Er is sprake van de volgende bijzonderheden op het gebied van categorieën van dieren, omstandigheden of behandeling van de dieren:

- Bedreigde diersoort(en) (10e lid 4)
- Niet-menselijke primaten (10e)
- Dieren in/uit het wild (10f)
 - Gefokt voor dierproeven (11)
- Zwerfdieren (10h)
- Hergebruik (1e lid 2)
- Huisvesting en verzorging
- Locatie: instelling vergunninghouder (10g)

Dit project betreft korhoenders. De dieren worden in gevangenschap gefokt en dan gehuisvest in grote vliegkooien. Er is echter geen sprake van het vangen van dieren uit het wild. Alvorens ze worden uitgezet maken ze, weer volgens de richtlijnen van de IUCN, een gewenningsprogramma door waarin de dieren 'geleerd' wordt voedsel en water te vinden en predators te vermijden. Het gebruik van deze bedreigde diersoort is in deze context onvermijdelijk en vormt geen bedreiging voor bestaande natuurlijke populaties.

6. Het ongerief (als gevolg van de dierproeven) is realistisch ingeschat: zeer gering tot nihil.

Op de dieren wordt een GPS-zendertje bevestigd. Dit kan op verschillende manieren gebeuren. Opplakken geeft de minste kans op ongerief, maar is minder geschikt omdat de zender afvalt bij het ruien. Daarom zal gekozen worden uit diverse vormen van tuigjes (rugzak of harness) om de zender te bevestigen. Er is veel ervaring met het zenderen van vogels op deze wijze. In overleg met experts zal de keuze gemaakt worden voor een van de beschikbare mogelijkheden. In een pilot zullen 5 hanen en 5 hennen worden uitgerust met rugzak, dan wel harness en gedurende 4 weken geobserveerd worden. Deze pilot zal in zijn geheel uitgevoerd worden bij dieren die in gevangenschap gehuisvest zijn in de grote vliegkooien. Wanneer blijkt dat de dieren hiervan geen of slechts zeer geringe hinder ondervinden zullen jaarlijks 20 dieren op deze wijze met een zender worden uitgerust en uitgezet.

De reden dat de DEC twijfelt over de vraag of het hier een dierproef betreft, is het feit dat de dieren vrijwel zeker geen hinder zullen ondervinden en ook geen invasieve ingrepen in het programma zijn opgenomen. Een geringe mate van ongerief is mogelijk te verwachten tijdens en kort na het aanbrengen van het tuigje. De dieren zullen er even aan moeten wennen. De zenders zullen ongeveer 20 gram wegen (op een lichaamsgewicht van 750-1850 gram).

De DEC heeft met de onderzoeker overlegd over de mogelijkheid om zo een tuigje te kiezen dat zo geconstrueerd is dat het na verloop van tijd (als de batterij is uitgeput) afvalt en de dieren niet levenslang een niet-werkende zender om zullen hebben. In antwoord daarop is gemeld dat

de zenders voorzien zullen zijn van een zonnecel waardoor de accu op sterkte blijft voor een periode van tenminste vijf jaar en de dieren dus over een langere tijd gevolgd kunnen worden. Gezien de (natuurlijke) overlevingskansen van de dieren in die periode acht de DEC dit een waardevolle toevoeging aan het project. Het is dus bij nader inzien niet wenselijk dat het tuigje na verloop van tijd vanzelf breekt.

De DEC realiseert zich dat de korhoenders die worden uitgezet, of ze nu wel of niet een zender dragen, substantiële risico's lopen die onlosmakelijk verbonden zijn met een leven in het wild. Het uitzetten kan daarom met het nodige ongerief gepaard gaan. De andere kant van de medaille is dat het om wilde dieren gaat die op deze wijze in staat worden gesteld om een zelfstandig leven te leiden in een voor de soort geschikte habitat. Dat is zonder enige twijfel een verrijking voor de dieren.

Of het ethisch aanvaardbaar is om de dieren aan de risico's van herintroductie bloot te stellen dient zorgvuldig te worden getoetst. Voor dit soort herintroducties bestaan richtlijnen van de IUCN die onder andere voorschrijven dat de dieren slechts mogen worden uitgezet in een geschikte habitat en nadat ze in gevangenschap goed zijn voorbereid op de omstandigheden die ze zullen aantreffen. Die toetsing is echter niet aan de DEC. De DEC heeft geen reden om aan te nemen dat men onzorgvuldig te werk zal gaan.

7. Er zijn geen methoden die de voorgestelde dierproeven geheel of gedeeltelijk zouden kunnen vervangen.
De gestelde vragen in dit onderzoek zijn alleen te beantwoorden door onderzoek met korhoenders, gefokt onder semi-natuurlijke condities.
8. In het project wordt optimaal tegemoet gekomen aan de vereiste van de vermindering van dierproeven.
Daar waar variabelen in de uitleesparameters bekend zijn is een poweranalyse toegepast en zijn de juiste statistische methoden van toepassing.
Het maximale aantal te gebruiken dieren is realistisch ingeschat.
9. Het project is in overeenstemming met de vereiste van de verfijning van dierproeven en het project is zo opgezet dat de dierproeven vrijwel geen ongerief zullen opleveren.
Er is slechts sprake van een positief milieueffect.
10. De niet-technische samenvatting is een evenwichtige weergave van het project en begrijpelijk geformuleerd.

D. Ethische afweging

Op basis van de overwegingen in deel C komt de DEC-Utrecht tot de volgende afweging over de ethische toelaatbaarheid van het project.

De doeleinden van het project rechtvaardigen naar de mening van de DEC-Utrecht het gevraagde gebruik van de korhoenders. Het, in de ogen van de DEC zeer beperkte ongerief voor de dieren (omdoen van, en gewenning aan het dragen van het tuigje) wordt gerechtvaardigd door het te verwachte resultaat. Uit wetenschappelijk oogpunt wordt dit onderzoek verantwoord geacht en het is zeer waarschijnlijk dat de doeleinden zullen worden gehaald binnen de gestelde tijd. De resultaten worden van belang geacht voor het succesvol herintroduceren van korhoenders in het NPHV en kunnen ondersteunend zijn voor andere introductieprogramma's. Afhankelijk van de omvang van de korhoenpopulatie zullen dieren naar andere biotopen migreren. Ook dan is het van belang de dieren te kunnen volgen middels de GPS-waarnemingen.

E. Advies

1. Advies aan de CCD

De DEC adviseert de vergunning niet te verlenen vanwege:

De DEC adviseert de vergunning te verlenen onder de volgende voorwaarden

De DEC-Utrecht adviseert de vergunning te verlenen.

2. Het uitgebrachte advies is gebaseerd op consensus.

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

Universiteit Utrecht

[Redacted]

Postbus 12007

3501 AA UTRECHT

**Centrale Commissie
Dierproeven**

Postbus 20401
2500 EK Den Haag
centralecommissiedierproeven.nl
0900 28 000 28 (10 ct/min)
info@zbo-ccd.nl

Onze referentie

Aanvraagnummer
AVD108002016483

Bijlagen

2

Datum 18 maart 2016

Betreft Ontvangstbevestiging aanvraag projectvergunning Dierproeven

Geachte [Redacted]

Wij hebben uw aanvraag voor een projectvergunning dierproeven ontvangen op 18 maart 2016.

Het aanvraagnummer dat wij aan deze aanvraag hebben toegekend is AVD108002016483. Gebruik dit nummer wanneer u contact met de CCD opneemt.

Wacht met de uitvoering van uw project

Als wij nog informatie van u nodig hebben dan ontvangt u daarover bericht. Uw aanvraag is in ieder geval niet compleet als de leges niet zijn bijgeschreven op de rekening van de CCD. U ontvangt binnen veertig werkdagen een beslissing op uw aanvraag. Als wij nog informatie van u nodig hebben, wordt deze termijn opgeschort. In geval van een complexe aanvraag kan deze termijn met maximaal vijftien werkdagen verlengd worden. U krijgt bericht als de beslisperiode van uw aanvraag vanwege complexiteit wordt verlengd. Als u goedkeuring krijgt op uw aanvraag, kunt u daarna beginnen met het project.

Factuur

Bijgaand treft u de factuur aan voor de betaling van de leges. Wij verzoeken u de leges zo spoedig mogelijk te voldoen, zodat we uw aanvraag in behandeling kunnen nemen. Is uw betaling niet binnen dertig dagen ontvangen, dan kan uw aanvraag buiten behandeling worden gesteld. Dit betekent dat uw aanvraag niet beoordeeld wordt en u uw project niet mag starten.

Meer informatie

Heeft u vragen, kijk dan op www.centralecommissiedierproeven.nl. Of neem telefonisch contact met ons op: 0900 28 000 28 (10 ct/minuut).

Met vriendelijke groet,

Centrale Commissie Dierproeven

Deze brief is automatisch aangemaakt en daarom niet ondertekend.

Bijlagen:

- Gegevens aanvraagformulier
- Factuur

Gegevens aanvrager

Uw gegevens

Deelnemersnummer NVWA: 10800
Naam instelling of organisatie: Universiteit Utrecht
Naam portefeuillehouder of
diens gemachtigde: [REDACTED]
KvK-nummer: 30275924
Postbus: 12007
Postcode en plaats: 3501 AA UTRECHT
IBAN: NL27INGB0000425267
Tenaamstelling van het
rekeningnummer: Universiteit Utrecht

Gegevens verantwoordelijke onderzoeker

Naam: [REDACTED]
Functie: [REDACTED]
Afdeling: [REDACTED]
Telefoonnummer: [REDACTED]
E-mailadres: [REDACTED]

Gegevens verantwoordelijke uitvoering proces

Naam: [REDACTED]
Functie: [REDACTED]
Afdeling: [REDACTED]
Telefoonnummer: [REDACTED]
E-mailadres: [REDACTED]

Over uw aanvraag

Wat voor aanvraag doet u? Nieuwe aanvraag
 Wijziging op een (verleende) vergunning die negatieve gevolgen kan hebben voor het dierenwelzijn
 Melding op (verleende) vergunning die geen negatieve gevolgen kan hebben voor het dierenwelzijn

Over uw project

Geplande startdatum: 1 april 2016
Geplande einddatum: 1 april 2021
Titel project: Bezenderen van korhoenders in de Hoge Veluwe
Titel niet-technische samenvatting: De korhoen komt terug naar de Hoge Veluwe
Naam DEC: DEC Utrecht
Postadres DEC: Postbus 85500 3508 GA Utrecht
E-mailadres DEC: dec.utrecht@umcutrecht.nl

Betaalgegevens

De leges bedragen: € 1.187,-
De leges voldoet u: na ontvangst van de factuur

Checklist bijlagen

Verplichte bijlagen: Projectvoorstel
 Beschrijving Dierproeven
 Niet-technische samenvatting
Overige bijlagen: DEC-advies

Ondertekening

Naam:

[REDACTED]

Functie:

[REDACTED]

Plaats:

Utrecht

Datum:

18 maart 2016

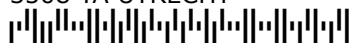

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

UU-ASC

Postbus 80011

3508 TA UTRECHT

**Centrale Commissie
Dierproeven**

Postbus 20401
2500 EK Den Haag
centralecommissiedierproeven.nl
0900 28 000 28 (10 ct/min)
info@zbo-ccd.nl

Onze referentie

Aanvraagnummer
AVD108002016483

Bijlagen

2

Datum 18 maart 2016

Betreft Factuur aanvraag projectvergunning Dierproeven

Factuur

Factuurdatum: 18 maart 2016

Vervaldatum: 17 april 2016

Factuurnummer: 16700483

Ordernummer: CB.841910.3.01.011

Omschrijving	Bedrag
Betaling leges projectvergunning dierproeven Betreft aanvraag AVD108002016483	€ 1.187,00

Wij verzoeken u het totaalbedrag vóór de gestelde vervaldatum over te maken op rekening NL41RBOS 056.999.6317 onder vermelding van het factuurnummer en aanvraagnummer, ten name van Centrale Commissie Dierproeven, Postbus 93144, 2509 AC te 's Gravenhage.

Tomas, F.M.D. (Francesca)

Van: Info-zbo
Verzonden: maandag 9 mei 2016 16:02
Aan: 'DEC-Utrecht@umcutrecht.nl'
Onderwerp: Terugkoppeling over projectvergunningaanvraag AVD108002016483

Geachte DEC Utrecht,

Op 18-03-2016 hebben wij een aanvraag voor een projectvergunning dierproeven ontvangen waarover uw DEC advies heeft uitgebracht. Het gaat om het project 'Bezenderen van korhoenders in de Hoge Veluwe' met aanvraagnummer AVD108002016483.

De CCD heeft de aanvrager een aantal aanvullende vragen gesteld:

1: U huisvest de dieren tijdelijk in een soft release kooi in het proefgebied. Daarmee is de huisvesting en verzorging van de dieren anders dan volgens de eisen in bijlage III van de richtlijn 2010/63/EU en worden de proeven geheel of gedeeltelijk uitgevoerd bij een inrichting die niet onder de rechtstreekse verantwoordelijkheid van een instellingsvergunninghouder Wod valt. De CCD kan alleen toestemming geven voor het afwijken van deze twee bepalingen als er een geldige motivatie op wetenschappelijke gronden voor gegeven wordt. Kunt u hiervan de motivatie geven?

2: U refereert naar een rechtszaak waarin de rechtmatigheid van het project wordt bevestigd. Kunt u aangeven wat de kern van de rechtszaak was en de relatie met de twee vragen over afwijking in verzorging en afwijking in de huisvesting van de Wod?

De vergunning is toegewezen zoals aanvgevraagd

Mocht u vragen hebben over onze beslissing, dan kunt u uiteraard contact met ons opnemen.

Met vriendelijke groet,

Centrale Commissie Dierproeven
www.centralecommissiedierproeven.nl

.....
Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag
.....

T: 0900 2800028
E: info@zbo-ccd.nl

Centrale Commissie Dierproeven
Postbus 20401
2500 EK s-GRAVENHAGE

bezoekadres
Bolognalaan 50
3584 CJ Utrecht

postadres
Postbus 12007
3501 AA Utrecht

T (030) 253 15 69
info@ivd-utrecht.nl
www.ivd-utrecht.nl

uw kenmerk
ons kenmerk

datum 13 april 2016
onderwerp Antwoorden AVD108002016483

Mijne Dames en Heren,

Bijgaand zend ik u de antwoorden van de onderzoeker op uw brief d.d. 12 april 2016.

Met vriendelijke groet

Wim de Leeuw
Hoofd Instantie voor Dierenwelzijn Utrecht

Geachte meneer, mevrouw,

Dank u voor uw vragen, hieronder de nadere toelichting:

Vraag huisvesting:

U huisvest de dieren tijdelijk in een 'soft release kooi' in het proefgebied.

Daarmee is de huisvesting en verzorging van de dieren anders dan volgens de eisen in bijlage III van de richtlijn 2010/63/EU en worden de proeven geheel of gedeeltelijk uitgevoerd bij een inrichting die niet onder de rechtstreekse verantwoordelijkheid van een instellingsvergunninghouder Wod valt

De CCD kan alleen toestemming geven voor het afwijken van deze twee bepalingen als er een geldige motivatie op wetenschappelijke gronden voor gegeven wordt. Kunt u hiervan de motivatie geven?

Reactie:

Voor een succesvolle herintroductie is het belangrijk, dat de dieren zo min mogelijk stress ervaren en in goede conditie zijn (Teixeira et al. 2007). Om dit te waarborgen, is De Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe (NPHV) in 2001 begonnen, om zelf korhoenders te fokken. Deze vogels zouden in de toekomst in het park vrijgelaten worden.

Een voordeel van het fokken en huisvesten van de dieren op locatie is het verkorten van transport routes en zo de vermindering van stress ervaren door de vogels (Teixeira et al. 2007). Tijdens transport kunnen de vogels licht tot ernstig ongerief ervaren, dit kan zelfs tot overlijden leiden (Mitchell & Kettlewell 1998).

Verder zullen de korhoenders zo min mogelijk aan mensen en de omstandigheden in gevangenschap gewend raken, en wordt hun natuurlijke gedrag zo min mogelijk beïnvloed.

Twee weken voordat de korhoenders worden vrijgelaten, worden zij in de 'soft-release' -kooien geplaatst. Deze kooien staan in het veld en dienen de transitie van gevangenschap naar het wild van de vogels te faciliteren (Mitchell et al. 2011). De vogels kunnen in de 'soft-release'-kooien al aan hun omgeving en het voedsel wennen (de kooien zijn voorzien van de natuurlijke vegetatie). Op deze locatie kan dus ook beter onderzocht worden in welke mate de vogels ongerief ervaren van de zender. De omgeving in de 'soft-release'-kooi is namelijk hetzelfde als de leefomgeving van het gebied waar ze uiteindelijk in vrijheid zullen leven.

Aangezien wij metingen doen aan deze dieren, juist om het verloop van het uitzettingsproces te monitoren kunnen wij niet anders dan werken met de dieren op locatie onder de beschreven huisvestingsomstandigheden. Bij dit praktijk-experiment, waarbij wij metingen doen aan de doeldieren, zou huisvesting op een proefdierlocatie de vraagstelling teniet doen.

Mitchell MA, Kettlewell PJ. 1998. Physiological stress and welfare of broiler chickens in transit: solutions not problems! *Poult Sci* 77: 1803–1814.

Mitchell AM, Wellicome TI, Brodie D, Cheng KM. 2011. Captive-reared burrowing owls show higher site-affinity, survival, and reproductive performance when reintroduced using a soft-release. *Biological Conservation* 144: 1382–1391.

Teixeira CP, de Azevedo CS, Mendl M, Cipreste CF, Young RJ. 2007. Revisiting translocation and reintroduction programmes: the importance of considering stress. *Animal Behaviour* 73: 1-13.

Vraag rechtszaak:

U refereert naar een rechtszaak waarin de rechtmatigheid van het project wordt bevestigd. Kunt u aangeven wat de kern van de rechtszaak was en de relatie met de twee vragen over afwijking in verzorging en afwijking in de huisvesting van de Wod?

Reactie: de kern van de rechtszaak was het volgende:

Een beroep van de Faunabescherming tegen het 'in de vrije natuur uitzetten van gefokte korhoenders in het gebied van Het Nationaal Park De Hoge Veluwe' door Stichting Nationaal Park de Hoge Veluwe. Daarbij ging het onder andere over geschiktheid van het beoogde leefgebied voor de korhoenders en mogelijke genetische vermenging met de inheemse korhoenderpopulatie op de Sallandse Heuvelrug.

De uitspraak was als volgt: Bij besluit van 1 maart 2005 heeft de minister aan Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe ontheffing verleend voor het in de vrije natuur uitzetten van gefokte korhoenders (*Tetrao tetrix*), ten behoeve van de herintroductie in het gebied van het Nationale Park De Hoge Veluwe.

<http://jure.nl/ECLI:NL:RVS:2007:AZ9015>.

Op het moment dat deze uitspraak is gedaan was de Wod niet in beeld omdat het op dat moment niet om een dierproef ging in de zin van de wet. Daarmee is huisvesting dus niet getoetst aan de Wod.

Ik hoop u hiermee voldoende geïnformeerd te hebben.

Met vriendelijke groet,

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

Universiteit Utrecht

Postbus 12007

3501 AA UTRECHT

**Centrale Commissie
Dierproeven**
Postbus 20401
2500 EK Den Haag
centralecommissiedierproeven.nl
0900 28 000 28 (10 ct/min)
info@zbo-ccd.nl

Onze referentie
Aanvraagnummer
AVD108002016483
Bijlagen
1

Datum 4 mei 2016
Betreft Beslissing aanvraag projectvergunning Dierproeven

Geachte [REDACTED]

Op 18 maart 2016 hebben wij uw aanvraag voor een projectvergunning dierproeven ontvangen. Het gaat om uw project "Bezenderen van korhoenders in de Hoge Veluwe" met aanvraagnummer AVD108002016483. Op 4 april 2016 heeft u aanvullende informatie gestuurd. Het betrof uitleg over het afwijken van huisvestingsrichtlijnen en een inhoudelijke verheldering omtrent een rechtzaak die er in het verleden gevoerd is. Wij hebben uw aanvraag beoordeeld.

Beslissing

Wij keuren uw aanvraag goed op grond van artikel 10a van de Wet op de Dierproeven (hierna: de wet). Hierbij gelden de voorwaarden zoals genoemd in de vergunning. De algemene voorwaarde betreffende artikel 10, lid 1 sub a van de wet wordt gesteld bij vergunningen met een langere looptijd. Dit om te voldoen aan datgene wat volgt uit dit artikel. U kunt met uw project "Bezenderen van korhoenders in de Hoge Veluwe" starten. De vergunning wordt afgegeven van 29 april 2016 tot en met 1 april 2021.

Overige wettelijke bepalingen blijven van kracht.

Procedure

Bij uw aanvraag heeft u een advies van de Dierexperimentencommissie DEC Utrecht gevoegd. Dit advies is opgesteld op 17 maart 2016. Bij de beoordeling van uw aanvraag is dit advies betrokken overeenkomstig artikel 10a, lid 3 van de wet.

Wij kunnen ons vinden in de inhoud van het advies van de Dierexperimentencommissie en dat van uw aanvullingen. Dit advies van de commissie, nemen wij over, inclusief de daaraan ten grondslag liggende motivering. Daarnaast worden aanvullende voorwaarden gesteld. Het DEC-advies en de in de bijlage opgenomen beschrijving van de artikelen van de wet- en regelgeving zijn de grondslag van dit besluit.

Bezwaar

Als u het niet eens bent met deze beslissing, kunt u binnen zes weken na verzending van deze brief schriftelijk een bezwaarschrift indienen.

Een bezwaarschrift kunt u sturen naar Centrale Commissie Dierproeven, afdeling Juridische Zaken, postbus 20401, 2500 EK Den Haag.

Bij het indienen van een bezwaarschrift vragen we u in ieder geval de datum van de beslissing waartegen u bezwaar maakt en het aanvraagnummer te vermelden. U vindt deze nummers in de rechter kantlijn in deze brief.

Bezwaar schorst niet de werking van het besluit waar u het niet mee eens bent. Dat betekent dat dat besluit wel in werking treedt en geldig is. U kunt tijdens deze procedure een voorlopige voorziening vragen bij de Voorzieningenrechter van de rechtbank in de woonplaats van de aanvrager. U moet dan wel kunnen aantonen dat er sprake is van een spoedeisend belang.

Voor de behandeling van een voorlopige voorziening is griffierecht verschuldigd. Op

<http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Rechtbanken/Pages/default.aspx> kunt u zien onder welke rechtbank de vestigingsplaats van de aanvrager valt.

Meer informatie

Heeft u vragen, kijk dan op www.centralecommissiedierproeven.nl. Of neem telefonisch contact met ons op: 0900 28 000 28 (10 ct/minuut).

Met vriendelijke groet,

Centrale Commissie Dierproeven
namens deze:

Mr. drs. H.M. van der Gaag-Halbertsma
plv Algemeen Secretaris

Bijlagen:

- Vergunning
- Hiervan deel uitmakend:
 - DEC-advies
 - Weergave wet- en regelgeving

Projectvergunning

gelet op artikel 10a van de Wet op de Dierproeven

Verleent de Centrale Commissie Dierproeven aan

Naam: Universiteit Utrecht
Adres: Postbus 12007
Postcode en plaats: 3501 AA UTRECHT
Deelnemersnummer: 10800

deze projectvergunning voor het tijdvak 29 april 2016 tot en met 1 april 2021, voor het project "Bezenderen van korhoenders in de Hoge Veluwe" met aanvraagnummer AVD108002016483, volgens advies van Dierexperimentencommissie DEC Utrecht. De naam van de verantwoordelijk onderzoeker staat in het aanvraagformulier genoemd.

Voor de uitvoering van het project is Beleidsmedewerker verantwoordelijk.

De aanvraag omvat de volgende bescheiden:

- 1 een aanvraagformulier projectvergunning dierproeven, ontvangen op 18 maart 2016
- 2 de bij het aanvraagformulier behorende bijlagen:
 - a Projectvoorstel, zoals ontvangen per digitale indiening op 18 maart 2016;
 - b Niet-technische Samenvatting van het project, zoals ontvangen per digitale indiening op 18 maart 2016;
 - c Advies van dierexperimentencommissie d.d. 17 maart 2016, ontvangen op 18 maart 2016.

Naam proef	Diersoort/ Stam	Aantal dieren	Ernst	Opmerkingen
1: Pilot experiment: Korhoenders in gevangenschap worden voorzien van een GPS zender	Andere vogels (andere Aves) / Korhoenders, een zeer bedreigde en middels diverse richtlijnen beschermde soort.	10	Licht	
2: Korhoenders zenderen, vrijlaten en volgen	Andere vogels (andere Aves) / korhoenders	100	Licht	Er is geen sprake van herhaling omdat de dieren uit bijlage 1 gebruikt moeten worden. er zijn niet zomaar meer dieren beschikbaar. Daarnaast worden er aan de dieren uit bijlage 1 geen extra handelingen verricht in bijlage 2. De aanvrager geeft aan dat er een humaan eindpunt is, maar tegelijkertijd wordt dit niet als onderdeel van het dierexperiment gezien.

Voorwaarden

Op grond van artikel 10a1 lid 2 Wod zijn aan een projectvergunning voorwaarden te stellen

De vergunning wordt verleend onder de voorwaarde dat go/no go momenten worden afgestemd met de IVD.

In artikel 10, lid 1a van de wet, wordt bepaald dat het verboden is een dierproef te verrichten voor een doel dat, naar de algemeen kenbare, onder deskundigen heersende opvatting, ook kan worden bereikt anders dan door middel van een dierproef, of door middel van een dierproef waarbij minder dieren kunnen

worden gebruikt of minder ongerief wordt berokkend dan bij de in het geding zijnde proef het geval is. Nieuwe onderzoeken naar alternatieven kunnen tot gevolg hebben dat inzichten en/of omstandigheden van het aangevraagde project in de vergunningsperiode wijzigen, gedurende de looptijd van deze vergunning. Indien bovenstaande zich voordoet dient aanvrager dit in overleg met de IvD te melden bij de CCD. De CCD kan in een dergelijke situatie aan de vergunning nieuwe voorwaarden verbinden en gestelde voorwaarden wijzigen of intrekken.

Weergave wet- en regelgeving

Dit project en wijzigingen

Volgens artikel 10c van de Wet op de Dierproeven (hierna de wet) is het verboden om andere dierproeven uit te voeren dan waar de vergunning voor is verleend. De dierproeven mogen slechts worden verricht in het kader van een project, volgens artikel 10g. Uit artikel 10b volgt dat de dierproeven zijn ingedeeld in de categorieën terminaal, licht, matig of ernstig. Als er wijzigingen in een dierproef plaatsvinden, moeten deze gemeld worden aan de Centrale Commissie Dierproeven. Hebben de wijzigingen negatieve gevolgen voor het dierenwelzijn, dan moet volgens artikel 10a5 de wijziging eerst voorgelegd worden en mag deze pas doorgevoerd worden na goedkeuren door de Centrale Commissie Dierproeven.

Artikel 10b schrijft voor dat het verboden is een dierproef te verrichten die leidt tot ernstige mate van pijn, lijden, angst of blijvende schade die waarschijnlijk langdurig zal zijn en niet kan worden verzacht, tenzij hiervoor door de Minister een ontheffing is verleend.

Verzorging

De fokker, leverancier en gebruiker moeten volgens artikel 13f van de wet over voldoende personeel beschikken en ervoor zorgen dat de dieren behoorlijk worden verzorgd, behandeld en gehuisvest. Er moeten ook personen zijn die toezicht houden op het welzijn en de verzorging van de dieren in de inrichting, personeel dat met de dieren omgaat moet toegang hebben tot informatie over de in de inrichting gehuisveste soorten en personeel moet voldoende geschoold en bekwaam zijn. Ook moeten er personen zijn die een eind kunnen maken aan onnodige pijn, lijden, angst of blijvende schade die tijdens een dierproef bij een dier wordt veroorzaakt. Daarnaast zijn er personen die zorgen dat een project volgens deze vergunning wordt uitgevoerd en als dat niet mogelijk is zorgen dat er passende maatregelen worden getroffen.

In artikel 9 staat dat de persoon die het project en de dierproef opzet deskundig en bekwaam moet zijn. In artikel 8 van het Dierproevenbesluit 2014 staat dat personen die dierproeven verrichten, de dieren verzorgen of de dieren doden, hiervoor een opleiding moeten hebben afgerond.

Voordat een dierproef die onderdeel uitmaakt van dit project start, moet volgens artikel 10a3 van de wet de uitvoering afgestemd worden met de instantie voor dierenwelzijn.

Pijnbestrijding en verdooving

In artikel 13 van de wet staat dat een dierproef onder algehele of plaatselijke verdooving wordt uitgevoerd tenzij dat niet mogelijk is, dan wel bij het verrichten van een dierproef worden pijnstillers toegediend of andere goede methoden gebruikt die de pijn, het lijden, de angst of de blijvende schade bij het dier tot een minimum beperken. Een dierproef die bij het dier gepaard gaat met zwaar letsel dat hevige pijn kan veroorzaken, wordt niet zonder verdooving uitgevoerd. Hierbij wordt afgewogen of het toedienen van verdooving voor het dier traumatischer is dan de dierproef zelf en het toedienen van verdooving onverenigbaar is met het doel van de dierproef. Bij een dier wordt geen stof toegediend waardoor het dier

niet meer of slechts in verminderde mate in staat is pijn te tonen, wanneer het dier niet tegelijkertijd voldoende verdoving of pijnstilling krijgt toegediend, tenzij wetenschappelijk gemotiveerd. Dieren die pijn kunnen lijden als de verdoving eenmaal is uitgewerkt, moeten preventief en postoperatief behandeld worden met pijnstillers of andere geschikte pijnbestrijdingsmethoden, mits die verenigbaar zijn met het doel van de dierproef. Zodra het doel van de dierproef is bereikt, moeten passende maatregelen worden genomen om het lijden van het dier tot een minimum te beperken.

Einde van een dierproef

Artikel 13a van de wet bepaalt dat een dierproef is afgelopen wanneer voor die dierproef geen verdere waarnemingen hoeven te worden verricht of, voor wat betreft nieuwe genetisch gemodificeerde dierenlijnen, wanneer bij de nakomelingen niet evenveel of meer, pijn, lijden, angst, of blijvende schade wordt waargenomen of verwacht dan bij het inbrengen van een naald. Er wordt dan door een dierenarts of een andere ter zake deskundige beslist of het dier in leven zal worden gehouden. Een dier wordt gedood als aannemelijk is dat het een matige of ernstige vorm van pijn, lijden, angst of blijvende schade zal blijven ondervinden. Als een dier in leven wordt gehouden, krijgt het de verzorging en huisvesting die past bij zijn gezondheidstoestand..

Volgens artikel 13b moet de dood als eindpunt van een dierproef zoveel mogelijk worden vermeden en vervangen door in een vroege fase vaststelbare, humane eindpunten. Als de dood als eindpunt onvermijdelijk is, moeten er zo weinig mogelijk dieren sterven en het lijden zo veel mogelijk beperkt blijven.

Uit artikel 13d volgt dat het doden van dieren door een deskundig persoon moet worden gedaan, wat zo min mogelijk pijn, lijden en angst met zich meebrengt. De methode om te doden is vastgesteld in de Europese richtlijn artikel 6.

In artikel 13c is vastgesteld dat proefdieren geadopteerd kunnen worden, teruggeplaatst in hun habitat of in een geschikt dierhouderijsysteem, als de gezondheidstoestand van het dier het toelaat, er geen gevaar is voor volksgezondheid, diergezondheid of milieu en er passende maatregelen zijn genomen om het welzijn van het dier te waarborgen.